Верховний
Суд

ОГЛЯД
практики розгляду Верховним Судом справ у спорах щодо недоговірних зобов'язань, віднесених до юрисдикції господарських судів

Рішення, внесені до ЄДРСР,
за вересень – грудень 2021 року

Зміст

1. Практика застосування положень законодавства щодо повернення безпідставно набутого майна (коштів) 4

2. Практика застосування положень законодавства щодо спонукання виконати або припинити певні дії 16

3. Практика застосування положень законодавства щодо відшкодування шкоди 25

Перелік уживаних скорочень

ВК України	– Водний кодекс України
ВП ВС	– Велика Палата Верховного Суду
ГК України	– Господарський кодекс України
ГПК України	– Господарський процесуальний кодекс України
Закон	– Закон України "Про страхування"
КГС ВС	– Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду
КПК України	– Кримінальний процесуальний кодекс України
ЦК України	– Цивільний кодекс України

І. Практика застосування положень законодавства щодо повернення безпідставно набутого майна (коштів)

Системне тлумачення абзацу першого частини першої статті 216 та пункту 1 частини третьої статті 1212 ЦК України свідчить, що: а) законодавець не передбачив можливості здійснення односторонньої реституції; б) правила абзацу першого частини першої статті 216 ЦК України застосовуються тоді, коли відбувається саме двостороння реституція; в) якщо тільки одна із сторін недійсного правочину здійснила його виконання, то для повернення виконаного підлягають застосуванню положення глави 83 ЦК України

КГС ВС розглянув касаційну скаргу ПП "Комін Фінанс" на постанову Центрального апеляційного господарського суду від 13.05.2021 та ухвалу Господарського суду Дніпропетровської області від 19.01.2021 за заявою ПП "Комін Фінанс" до СПД Стасика О.В. про визнання грошових вимог на суму 88 555,89 грн у справі № 904/1907/15 про банкрутство СПД Стасика О. В.

ОБСТАВИНИ СПРАВИ

До Господарського суду Дніпропетровської області надійшла заява ПП "Комін Фінанс" про визнання кредиторських вимог до СПД Стасика О. В., у якій заявник, з урахуванням заяви про збільшення розміру кредиторських вимог, просив визнати та включити до другої черги задоволення вимог кредиторів грошові вимоги до боржника на загальну суму 88 555,89 грн, з яких: 44 351, 89 грн – кошти, сплачені за придбане на аукціоні майно банкрута, 4 204 грн – судовий збір, сплачений за включення грошових вимог до другої черги задоволення вимог кредиторів, та 40 000 грн – витрати на професійну правничу допомогу.

Ухвалою Господарського суду Дніпропетровської області від 19.01.2021, залишеною без змін постановою Центрального апеляційного господарського суду від 13.05.2021, грошові вимоги ПП "Комін Фінанс" до боржника відхилено.

ОЦІНКА СУДУ

У разі пред'явлення до боржника, щодо якого здійснюється провадження у справі про банкрутство (неплатоспроможність), окремої вимоги про застосування наслідків недійсності оспорюваного правочину її розгляд здійснюється у відокремленому позовному провадженні в межах справи про банкрутство боржника (основного провадження) за правилами, визначеними ГПК України, в тому числі з урахуванням приписів статті 162 ГПК України щодо форми, змісту позовної заяви та доданих до неї документів.

У разі недотримання заявником такої форми, зокрема звернення до суду з вимогою щодо застосування наслідків недійсності правочину у вигляді заяви про визнання кредиторських вимог, суд має право залишити подану заяву без руху на підставі статті 174 ГПК України, надавши строк на усунення недоліків відповідної заяви.

При цьому правило статті 216 ЦК України застосовується виключно до сторін правочину.

Водночас частинами першою, другою статті 1212 ЦК України визначено, що особа, яка набула майно або зберегла його у себе за рахунок іншої особи (потерпілого) без достатньої правової підстави (безпідставно набуте майно), зобов'язана повернути потерпілому це майно. Особа зобов'язана повернути майно і тоді, коли підстава, на якій воно було набуте, згодом відпала.

Відповідно до пункту 1 частини третьої статті 1212 ЦК України положення цієї глави застосовуються також до вимог про повернення виконаного за недійсним правочином.

Системне тлумачення абзацу першого частини першої статті 216 та пункту 1 частини третьої статті 1212 ЦК України свідчить, що: а) законодавець не передбачив можливості здійснення односторонньої реституції; б) правила абзацу першого частини першої статті 216 ЦК України застосовуються тоді, коли відбувається саме двостороння реституція; в) якщо тільки одна із сторін недійсного правочину здійснила його виконання, то для повернення виконаного підлягають застосуванню положення глави 83 ЦК України (висновок щодо застосування норм права, викладений у постановах ВС від 27.11.2019 у справі № 396/29/17, від 12.06.2020 у справі № 906/775/17, від 13.05.2021 у справі № 910/6360/20).

Ураховуючи наведене, для повернення виконаного за недійсним правочином у разі, коли тільки одна із сторін здійснила його виконання, правила статті 216 ЦК України не застосовуються, а повернення виконаного здійснюється на підставі положень глави 83 "Набуття, збереження майна без достатньої правової підстави" ЦК України.

Згідно з принципом jura novit curia ("суд знає закони") неправильна юридична кваліфікація позивачем і відповідачами спірних правовідносин не звільняє суд від обов'язку застосувати для вирішення спору належні приписи юридичних норм (висновок, наведений у постанові ВП ВС від 12.06.2019 у справі № 487/10128/14-ц). Господарський суд, з'ясувавши під час розгляду справи, що сторона або інший учасник судового процесу в обґрунтування своїх вимог або заперечень послалися не на ті норми, які фактично регулюють спірні правовідносини, самостійно здійснює їх правильну правову кваліфікацію і застосовує у прийнятті рішення саме такі норми матеріального та процесуального права, предметом регулювання яких є відповідні правовідносини (висновок, наведений у постанові ВП ВС від 25.06.2019 у справі № 924/1473/15).

Саме на суд покладено обов'язок надати правову кваліфікацію відносинам сторін, зважаючи на встановлені під час розгляду справи факти, та визначити, яка правова норма підлягає застосуванню для вирішення спору. Самостійне застосування судом для прийняття рішення саме тих норм матеріального права, предметом регулювання яких є відповідні правовідносини, не призводить до зміни предмета позову та/або обраного позивачем способу захисту (аналогічну правову позицію викладено в постанові ВП ВС від 04.12.2019 у справі № 917/1739/17, постановах КГС ВС від 20.01.2020 у справі № 916/556/19, від 22.10.2020 у справі № 910/18279/19).

Тому в разі посилання заявника в заяві щодо застосування наслідків недійсності правочину на норми, які не підлягають застосуванню до спірних правовідносин, судам необхідно враховувати, що це не може бути підставою для відмови у задоволенні такої заяви, оскільки суд при вирішенні справи враховує підставу (обґрунтування) заявлених вимог.

Верховний Суд погодився з висновком судів попередніх інстанцій щодо відхилення заявлених ПП "Комін Фінанс" в частині сплачених боржнику 44 351,89 грн за придбане на аукціоні майно банкрута, результати якого та укладений за наслідком його проведення договір купівлі-продажу майна банкрута були визнані судом недійсними, оскільки повернення одержаного на виконання недійсного правочину не є грошовим зобов'язанням у розумінні КУзПБ, а тому такі кошти не можуть бути визнані як поточні вимоги кредитора до боржника та на них не поширюються положення статей 64, 133 КУзПБ щодо черговості задоволення вимог кредиторів.

Крім того, суд касаційної інстанції визнав обґрунтованим відхилення судами попередніх інстанцій заявлених ПП "Комін Фінанс" 40 000,00 грн витрат на правову допомогу, які з урахуванням наведених у цій постанові висновків за своєю природою не є кредиторськими вимогами до боржника, а вважаються витратами, пов'язаними з провадженням у справі про неплатоспроможність, що мають загальний порядок розподілу та відшкодування, передбачений нормами ГПК України.

Детальніше з текстом постанови КГС ВС від 23.09.2021 у справі № 904/1907/15 можна ознайомитися за посиланням https://reestr.court.gov.ua/Review/101519204. Див. також постанову КГС ВС від 09.09.2021 у справі № 925/1276/19.

Системний аналіз положень статей 11, 202, 1212 ЦК України свідчить про те, що чинний договір чи інший правочин є достатньою та належною правовою підставою набуття майна (отримання грошей)

КГС ВС розглянув касаційну скаргу ТОВ "Укр Газ Ресурс" на постанову Північного апеляційного господарського суду від 07.07.2021 та рішення Господарського суду Чернігівської області від 04.11.2020 у справі № 927/563/20 за позовом заступника керівника Чернігівської місцевої прокуратури в інтересах держави в особі: Північного офісу Державної аудиторської служби та відділу освіти Ріпкинської районної державної адміністрації Чернігівської області до ТОВ "Укр Газ Ресурс" про визнання додаткових угод недійсними та стягнення коштів.

ОБСТАВИНИ СПРАВИ

Заступник керівника Чернігівської місцевої прокуратури звернувся до Господарського суду Чернігівської області з позовом в інтересах держави в особі Північного офісу Державної аудиторської служби та відділу освіти Ріпкинської районної державної адміністрації Чернігівської області, в якому просив:

– визнати недійсними додаткові угоди № 5 від 11.09.2018, № 6 від 12.09.2018, № 7 від 26.11.2018 та № 8 від 30.11.2018 до договору про закупівлю природного газу № 1 від 15.03.2018, укладеного між відділом освіти Ріпкинської районної

державної адміністрації та Товариством з обмеженою відповідальністю "Укр Газ Ресурс" (далі – ТОВ "Укр Газ Ресурс", відповідач);

– стягнути з ТОВ "Укр Газ Ресурс" на користь відділу освіти Ріпкинської районної державної адміністрації кошти на суму 190 132,59 грн.

Рішенням Господарського суду Чернігівської області від 04.11.2020 позов задоволено. Визнано недійсними оспорювані додаткові угоди і стягнуто з відповідача на користь відділу освіти Ріпкинської районної державної адміністрації Чернігівської області 190 132,59 грн, на користь Чернігівської обласної прокуратури 11 259,99 грн витрат зі сплати судового збору.

Постановою Північного апеляційного господарського суду від 07.07.2021 рішення суду першої інстанції скасовано з викладенням його резолютивної частини в новій редакції. Стягнуто з відповідача на користь відділу освіти Ріпкинської районної державної адміністрації Чернігівської області 190 132,59 грн. У решті позову відмовлено. Стягнуто з відповідача на користь Чернігівської обласної прокуратури 2 851, 98 грн витрат зі сплати судового збору.

ОЦІНКА СУДУ

Положеннями статті 36 Закону України "Про публічні закупівлі" закріплено можливість сторін змінити умови укладеного договору шляхом збільшення ціни за одиницю товару до 10 %, що запобігає ситуаціям, коли внаслідок істотної зміни обставин укладений договір стає вочевидь невигідним для постачальника.

Водночас передбачена законодавством про публічні закупівлі норма застосовується, якщо відбувається значне коливання (зростання) ціни на ринку, яке робить для однієї сторони договору його виконання вочевидь невигідним, збитковим.

При цьому обидві сторони оскаржуваних правочинів не могли не розуміти особливостей функціонування ринку газу (тобто постійне коливання цін на газ, їх сезонне зростання-падіння були прогнозованими), тому сторони не були позбавлені можливості визначити в договорі порядок зміни ціни, зокрема, які коливання ціни надають право на перерахунок ціни (порогові показники), формулу розрахунку нової ціни, якими саме документами має підтверджуватися коливання цін на ринку товару тощо.

Зважаючи на положення статті 5 Закону України "Про публічні закупівлі", статті 13 ЦК України Верховний Суд погодився з висновками апеляційного суду про те, що перемога у тендері (закупівля за державні кошти) та укладення договору з однією ціною та її подальше підвищення більш як на 34 % шляхом так званого "каскадного" укладення чотирьох додаткових угод є нечесною і недобросовісною діловою практикою з боку продавця.

Суд касаційної інстанції також погодився з висновком апеляційного суду про недійсність додаткових угод № 5–8 та про те, що вони є нікчемними за прямою вказівкою закону, зазначеної у статті 37 Закону України "Про публічні закупівлі". Тож такі додаткові угоди не породжують жодних правових наслідків для сторін.

Системний аналіз положень статей 11, 202, 1212 ЦК України свідчить про те, що чинний договір чи інший правочин є достатньою та належною правовою підставою набуття майна (отримання грошей).

У справі, що розглядається, нікчемними є додаткові угоди № 5–8 до договору № 1. Водночас нікчемність оскаржуваних додаткових угод не спростовує наявності між сторонами договірних відносин, оскільки такі додаткові угоди є похідними від основного договору і були спрямовані на зміну його істотних умов (ціни та кількості товару).

З огляду на положення статті 12 Закону України "Про ринок природного газу", статей 669, 670, частини другої статті 712 ЦК України нікчемність додаткових угод означає, що зобов'язання сторін регулюються договором № 1 з урахуванням змін, внесених додатковою угодою № 4, а отримана відповідачем оплата на суму 190 132,59 грн за товар, який не був ним поставлений, підлягає стягненню з відповідача на підставі частини першої статті 670 ЦК України.

Отже, суд апеляційної інстанції дійшов правильного висновку про задоволення позовних вимог про стягнення з відповідача коштів на суму 190 132,59 грн, сплачених відділом за товар, який так і не був поставлений продавцем, оскільки між сторонами існують договірні відносини. Тому правовою підставою апеляційний суд правомірно визначив для задоволення вимог про стягнення надмірно сплачених коштів (тобто коштів, сплачених за товар, який так і не було поставлено) частину першу статті 670 ЦК України.

Верховний Суд постановив касаційну скаргу ТОВ "Укр Газ Ресурс" залишити без задоволення, а постанову Північного апеляційного господарського суду від 07.07.2021 у справі № 927/563/20 – без змін.

Детальніше з текстом постанови КГС ВС від 25.11.2021 у справі № 927/563/20 можна ознайомитися за посиланням https://reestr.court.gov.ua/Review/101673424. Див. також постанови КГС ВС від 07.09.2021 у справі № 910/11068/20, від 14.09.2021 у справі № 914/159/13, від 08.12.2021 у справі № 916/1577/19, у справі № 914/1945/19, від 02.12.2021 у справі № 921/371/20 .

Переміщення суден портового флоту в морському порту для здійснення вантажних операцій під час надання відповідних послуг суднам, що перевозять вантаж (комерційні вантажні рейси) без вчинення суднами портофлоту заходжень в/за межі цього порту, відбуваються у правовідносинах із завантаження / вивантаження (стаття 918 ЦК України), а тому не є комерційним вантажним рейсом, що здійснюється у правовідносинах з перевезення, у яких згідно з додатком 1 до Наказу № 316 (канальний збір) та додатком 1 до Наказу № 966 (збір за послуги СРРС) судна портофлоту відносяться до суден групи "А" (з яких справляються відповідні збори). Оскільки підставою для справляння канального збору є Наказ № 316, а збору за послуги СРРС – Наказ № 966, за відсутності правових підстав для справляння цих зборів у спірних правовідносинах за положеннями наведених наказів вважаються обґрунтованими вимоги позивача про стягнення надмірно сплаченої ним відповідачу спірної суми зборів як безпідставно набутих відповідно до положень статті 1212 ЦК України

КГС ВС розглянув касаційну скаргу ТОВ СГП "Нібулон" на постанову Південно-західного апеляційного господарського суду від 12.05.2021 та рішення Господарського суду Миколаївської області від 12.01.2021 у справі № 915/400/20 за позовом ТОВ СГП "Нібулон" до ДП "Адміністрація морських портів України" в особі філії "Дельта-лоцман" ДП "Адміністрація морських портів України" про стягнення 2 363,44 грн.

ОБСТАВИНИ СПРАВИ

ТОВ СГП "Нібулон" звернулося до Господарського суду Миколаївської області з позов до ДП "Адміністрація морських портів України" в особі філії "Дельта-лоцман" ДП "Адміністрація морських портів України" про стягнення 2 363,44 грн., отриманих відповідачем за рахунком № МР-04460 від 20.09.2018 як суми канального збору (1649,08 грн) та суми збору за послуги регулювання руху суден (714, 36 грн).

Позов обґрунтований безпідставним утриманням відповідачем спірних сум, сплачених позивачем як канальний збір та збір за послуги служби регулювання руху суден (далі – збори), що були нараховані позивачу помилково як збори для суден групи "А", тоді як належне позивачу кранове судно "Святий Миколай" належить до суден портофлоту групи "Е", які звільнені від сплати канального збору та не є платниками збору за послуги регулювання руху суден. Однак позивач був вимушений їх сплатити відповідачу за виставленими ним рахунком за перехід кранового судна "Святий Миколай" від морського терміналу позивача до зовнішнього рейду порту (Очаків) та у зворотному напрямку, здійсненого з 14.09.2018 до 17.09.2018 для вчинення операцій із забезпечення перевантажувальних робіт на рейді (довантаження судна "YOUNG HARMONY"), оскільки відповідач, що має монопольне становище в портовій галузі, без сплати зборів перешкоджав би подальшій діяльності суден позивача.

Рішенням Господарського суду Миколаївської області від 12.01.2021, залишеним без змін постановою Південно-західного апеляційного господарського суду від 12.05.2021, в задоволенні позову відмовлено.

ОЦІНКА СУДУ

Відповідно до статті 909 ЦК України за договором перевезення вантажу одна сторона (перевізник) зобов'язується доставити довірений їй другою стороною (відправником) вантаж до пункту призначення та видати його особі, яка має право на одержання вантажу (одержувачеві), а відправник зобов'язується сплатити за перевезення вантажу встановлену плату. Договір перевезення вантажу укладається у письмовій формі. Укладення договору перевезення вантажу підтверджується складенням транспортної накладної (коносамента або іншого документа, встановленого транспортними кодексами (статутами)).

Статтею 918 ЦК України ("Завантаження та вивантаження вантажу") передбачено, що завантаження (вивантаження) вантажу здійснюється організацією, підприємством транспорту або відправником (одержувачем) у порядку, встановленому договором, із додержанням правил, встановлених транспортними кодексами (статутами), іншими нормативно-правовими актами та правилами, що видаються відповідно до них.

Завантаження (вивантаження) вантажу, що здійснюється відправником (одержувачем) вантажу, має провадитися у строки, встановлені договором, якщо такі строки не встановлені транспортними кодексами (статутами), іншими нормативно-правовими актами та правилами, що видаються відповідно до них.

За змістом наведених норм правовідносини завантаження/вивантаження виникають між суб'єктами за відповідним договором, чим забезпечується здійснення інших правовідносин, що виникають за окремим договором – перевезення вантажу.

Отже, сторони, які за договором здійснюють господарську діяльність щодо перевезення вантажу (перевізник, відправник, одержувач), перебувають у правовідносинах як перевезення, так і завантаження/вивантаження. Ці правовідносини можуть охоплюватися як одним договором, так і окремими договорами (перевезення та завантаження/вивантаження).

Водночас суб'єкт (організація, підприємство транспорту, відправник/ одержувач), що надає послуги (виконує роботи) завантаження/вивантаження транспортного засобу перевізника, використовуючи для цього власні транспортні засоби та механізми тощо, та перебуває у правовідносинах завантаження/ вивантаження, однак не стає при цьому перевізником, який здійснює права/ обов'язки з перевезення вантажу і є суб'єктом виконання вантажного комерційного рейсу.

Зважаючи на наведені положення, якими регламентовані правила надання послуг, пов'язаних з вантажними операціями, що можуть надаватися портовим оператором у морському порту (з навантаження/вивантаження/переміщення вантажів), а також ураховуючи викладені висновки щодо відмежування правовідносин з перевезення вантажів (зокрема, морським видом транспорту) від правовідносин з завантаження/вивантаження вантажів, Верховний Суд дійшов висновку, що переміщення суден портового флоту в межах морського порту для здійснення вантажних операцій під час надання в порту відповідних послуг суднам, що здійснюють вантажні перевезення (комерційні вантажні рейси) без вчинення суднами портофлоту заходжень в/за межі цього порту, відбуваються у правовідносинах із завантаження/ вивантаження вантажів (стаття 918 ЦК України), а тому не є комерційним вантажним рейсом, що здійснюється у правовідносинах з перевезення, у яких згідно з додатком 1 до Наказу № 316 (канальний збір) та додатком 1 до Наказу № 966 (збір за послуги СРРС) судна портофлоту належать до суден групи "А" (з яких справляються відповідні збори).

Тож положення пунктів 1.2, 1.3, 1.4, 3.7 додатка 1 до Наказу № 316 (канальний збір) та пунктів 1.2, 2.1 додатків 1 та 2 до Наказу № 966 (збір за послуги СРРС) не передбачають справляння канального збору і збору за послуги СРРС за проходження суднами портового флоту відповідними каналами при здійсненні ними вантажних операцій у межах господарської діяльності портового оператора, оскільки у такому разі судна портового флоту належать до суден групи "Е" (з яких не справляються відповідні збори, додаток 1 до Наказу № 316 (канальний збір) та додаток 1 до Наказу № 966 (збір за послуги СРРС)).

При цьому правила маркування суден згідно з Інструкцією № 159 не можуть братися до уваги у спорах щодо справляння портових зборів та збору за послуги

СРРС, оскільки підстави для їх сплати згідно з наказами № 316 та № 966 визначаються не технічними характеристиками судна, а змістом відповідної операції, тоді як вантажна операція не є тотожною комерційному вантажному рейсу судна як одна з ознак, що враховується при сплаті зазначених зборів.

Ураховуючи встановлені судами обставини, Верховний Суд зазначив, що кранове судно "Святий Миколай", задіяне з 14.09.2018 по 17.09.2018 в операціях із "забезпечення перевантажувальних робіт на рейдах" – довантаження судна "YOUNG HARMONY" на зовнішньому рейді морського порту Миколаїв, не виконувало у цих операціях комерційного вантажного рейсу в розумінні статті 909 ЦК України та положень примітки 2 кожного з додатків 1 до наказів № 316 та № 966, а виконувало роботи з навантаження у розумінні статті 918 ЦК України, тому діяло як судно групи "Е" (з яких не справляються відповідні збори).

Тому помилковим є висновок судів в оскаржуваних рішеннях про наявність підстав для сплати портовим оператором (позивачем) за правилами Наказу № 316 (канальний збір) та Наказу № 966 (збір за послуги СРРС) зазначених зборів на користь відповідача при проходженні належним позивачу крановим судном "Святий Миколай" з 14.09.2018 по 17.09.2018 каналом морського порту Миколаїв БДЛК (постанова Кабінету Міністрів України від 22.10.2008 № 934 "Про межі акваторії морського порту Миколаїв") для переміщення на зовнішній рейд морського порту Миколаїв задля довантаження судна "YOUNG HARMONY" у межах правовідносин зі здійснення вантажних операцій (пункти 3.1-3.3).

У зв'язку з викладеними висновками Верховний Суд відступив від протилежної правової позиції, викладеної в постанові від 30.08.2021 у справі № 915/253/20 щодо обов'язку портового оператора сплачувати канальний збір та збір за послуги служби регулювання руху суден за проходження належними йому суднами портофлоту каналами морського порту при здійсненні у морському порту вантажних операцій у межах господарської діяльності портового оператора.

Оскільки підставою для справляння канального збору є Наказ № 316, а збору за послуги СРРС – Наказ № 966, за відсутності правових підстав для справляння цих зборів у спірних правовідносинах згідно з наведеними наказами обґрунтованими є вимоги позивача про стягнення надмірно сплаченої ним відповідачу спірної суми зборів як безпідставно набутих відповідно до положень статті 1212 ЦК України.

Верховний Суд постановив скасувати оскаржувані у справі № 915/400/20 судові рішення і ухвалити нове, яким задовольнити позов ТОВ СГП "Нібулон" до ДП "Адміністрація морських портів України" в особі філії "Дельта-лоцман" ДП "Адміністрація морських портів України" і стягнути з ДП "Адміністрація морських портів України" в особі Миколаївської філії ДП "Адміністрація морських портів України" (адміністрація Миколаївського морського порту) на користь ТОВ СГП "Нібулон" 2 363,44 грн, 2102 грн – витрат зі сплати судового збору за розгляд справи в суді першої інстанції, 3 153 грн – за розгляд справи в суді апеляційної інстанції та 4 204 грн – за розгляд справи в суді касаційної інстанції.

Детальніше з текстом постанови КГС від 17.12.2021 у справі № 915/400/20 можна ознайомитися за посиланням https://reestr.court.gov.ua/Review/101990000.

Відсутність правової підстави означає, що набувач збагатився за рахунок потерпілого поза підставою, передбаченою законом, іншими правовими актами чи правочином. Набуття чи збереження майна буде безпідставним не тільки за умови відсутності відповідної підстави від початку при набутті майна, а й тоді, коли первісно така підстава була, але надалі відпала

КГС ВС розглянув касаційну скаргу Гапоненка Р. І. на постанову Центрального апеляційного господарського суду від 07.06.2021 та рішення Господарського суду Дніпропетровської області від 17.11.2020 у справі № 904/1169/17 (904/1486/20) за позовом ТОВ "Лан" до Гапоненка Р. І. про стягнення безпідставно набутих коштів у розмірі 295 417,55 грн в межах справи № 904/1169/17 про банкрутство ТОВ "Лан".

ОБСТАВИНИ СПРАВИ

ТОВ "Лан" звернулося до Господарського суду Дніпропетровської області з позовом до Гапоненка Р. І. про стягнення безпідставно набутих коштів у розмірі 295 417,55 грн.

Невиконання вимог ухвали Господарського суду Дніпропетровської області від 23.05.2019 у справі № 904/1169/17, в тому числі неможливість виконання цього судового рішення в примусовому порядку, стало підставою для звернення ліквідатора ТОВ "Лан" до місцевого господарського суду з позовом до Гапоненка Р. І. в межах справи про банкрутство ТОВ "Лан".

Рішенням Господарського суду Дніпропетровської області від 17.11.2020, залишеним без змін постановою Центрального апеляційного господарського суду від 07.06.2021, позовні вимоги ТОВ "Лан" задоволено повністю і стягнуто з Гапоненка Р. І. 295 417,55 грн та 4 431,26 грн судового збору.

ОЦІНКА СУДУ

Зобов'язання з повернення безпідставного набутого, збереженого майна виникають за наявності трьох умов: а) набуття або збереження майна; б) набуття або збереження за рахунок іншої особи; в) відсутність правової підстави для набуття або збереження майна.

Відсутність правової підстави – це такий перехід майна від однієї особи до іншої, який або не ґрунтується на прямій вказівці закону, або суперечить меті правовідношення і його юридичному змісту. Тобто відсутність правової підстави означає, що набувач збагатився за рахунок потерпілого поза підставою, передбаченою законом, іншими правовими актами чи правочином.

Набуття чи збереження майна буде безпідставним не тільки за умови відсутності відповідної підстави від початку при набутті майна, а й тоді, коли первісно така підстава була, але у подальшому відпала. Водночас у статті 1215 ЦК України передбачено загальне правило, коли набуте особою без достатньої правової підстави майно за рахунок іншої особи не підлягає поверненню.

Згідно із частиною першою статті 1215 ЦК України не підлягає поверненню заробітна плата і платежі, що прирівнюються до неї, пенсії, допомоги, стипендії, відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров`я або

смертю, аліменти та інші грошові суми, надані фізичній особі як засіб до існування, якщо їх виплата проведена фізичною або юридичною особою добровільно, за відсутності рахункової помилки з її боку і недобросовісності з боку набувача.

Аналогічні за своїм змістом висновки про застосування статті 1215 ЦК України зроблені, зокрема, в постанові ВП ВС від 16.01.2019 у справі № 753/15556/15-ц та постановах ВСУ від 22.01.2014 у справі № 6-151цс13 та від 02.07.2014 у справі № 6-91цс14, що були враховані судом апеляційної інстанції в оскаржуваній постанові.

Крім того, у зазначеній постанові від 16.01.2019 у справі № 753/15556/15-ц ВП ВС зауважила, що у статті 1215 ЦК України встановлені загальні випадки, за яких набуте особою без достатньої правової підстави майно за рахунок іншої особи не підлягає поверненню. Її тлумачення свідчить, що законодавцем передбачені два винятки із цього правила: 1) якщо виплата відповідних грошових сум є результатом рахункової помилки особи, яка проводила таку виплату; 2) у разі недобросовісності набувача такої виплати. При цьому правильність здійснених розрахунків, за якими була проведена виплата, а також добросовісність набувача презюмуються, і, відповідно, тягар доказування наявності рахункової помилки та недобросовісності набувача покладається на платника відповідних грошових сум.

У цій справі суди з'ясували, що ухвалою Господарського суду Дніпропетровської області від 23.05.2019 у справі № 904/1169/20 встановлено, що Гапоненком Р. І. безпідставно нараховано та здійснено виплату грошової винагороди за виконання ним повноважень керівника ТОВ "Лан" за період з 02.10.2017 по 12.12.2018 у сумі 221 929,02 грн, а також здійснених ним в процедурі розпорядження майном витрат у сумі 73 488,53 грн.

Отже, суди попередніх інстанцій дійшли правомірного висновку, що обставини безпідставного отримання коштів Гапоненком Р. І. не підлягають доведенню в межах цієї справи відповідно до приписів частини четвертої статті 75 ГПК України.

Водночас судом апеляційної інстанції правильно зауважено, що покладення на розпорядника майна обов'язків керівника відбулося на підставі Закону України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом", є заходом щодо забезпечення вимог кредиторів та має тимчасовий характер. Видання арбітражним керуючим Гапоненком Р. І. наказу по підприємству ТОВ "Лан" про виконання повноважень керівника боржника не змінює характер правовідносин між Гапоненком Р. І. як розпорядником майна боржника та підприємством-боржником. Ці правовідносини виникають, продовжують свою дію та припиняються не за нормами трудового законодавства, а на підставі Закону про банкрутство. Відповідно, і виплата грошової винагороди арбітражного керуючого за виконання повноважень розпорядника майна, на якого покладено обов'язки керівника боржника, здійснюється згідно з нормами Закону про банкрутство.

З огляду на встановлені судами попередніх інстанцій фактичні обставини справи положення статті 1215 ЦК України до спірних правовідносин не застосовуються. Тож Верховний Суд погодився з висновками цих судів, що за положеннями статті 1212 цього Кодексу у відповідача виникло зобов'язання щодо повернення безпідставно набутих ним коштів.

Верховний Суд постановив оскаржувані у справі № 904/1169/17 (904/1486/20) судові рішення залишити без змін.

Детальніше з текстом постанови КГС ВС від 17.11.2021 у справі № 904/1169/17 (904/1486/20) можна ознайомитися за посиланням https://reestr.court.gov.ua/Review/101424052. Див. також постанови від 01.09.2021 у справі № 905/1748/19, від 01.09.2021 у справі № 904/5868/18 (910/16299/19), від 14.09.2021 у справах № 927/440/20, № 910/14260/20, від 08.12.2021 у справі № 916/1577/19, від 27.10.2021 у справі № 922/3114/20, від 20.12.2021 у справі № 911/1228/20.

За змістом статей 625, 1212 ЦК України положення статті 625 цього Кодексу поширюють свою дію на всі види грошових зобов'язань, а тому в разі прострочення виконання зобов'язання, зокрема, щодо повернення безпідставно одержаних чи збережених грошей нараховуються 3 % річних від простроченої суми відповідно до частини другої статті 625 ЦК України

КГС ВС розглянув касаційну скаргу ліквідатора ТОВ "Гранд Сіті" на постанову Північного апеляційного господарського суду від 20.09.2021 за позовом ТОВ "Гранд Сіті" в особі його ліквідатора до Регіонального відділення Фонду державного майна України по місту Києву за участі Головного управління Державної казначейської служби України у місті Києві про стягнення 892 428,37 грн в межах справи № 910/65/14 про банкрутство ТОВ "Гранд Сіті".

ОБСТАВИНИ СПРАВИ

Боржник в особі ліквідатора звернувся до Господарського суду міста Києва в межах справи про банкрутство ТОВ «Гранд Сіті» з позовом про стягнення з Регіонального відділення Фонду державного майна України по місту Києву 892 428,37 грн; 287 428,87 грн – трьох процентів річних, 604 999,50 грн – інфляційних втрат.

Рішенням Господарського суду міста Києва від 12.05.2021 позов задоволено і стягнуто з відповідача 892 428,37 грн; 287 428,87 грн – три проценти річних, 604 999,50 грн – інфляційні втрати.

Постановою Північного апеляційного господарського суду від 20.09.2021 зазначене рішення скасовано і ухвалено нове, яким в задоволенні позову відмовлено.

ОЦІНКА СУДУ

Спір у справі виник щодо сум, нарахованих позивачем за наслідками невиконання грошового зобов`язання з повернення грошових коштів, які були сплачені боржником за укладеним, однак розірваним (за рішенням Господарського суду міста Києва від 21.03.2011 у справі № 17/83) договором купівлі-продажу об'єкта приватизації.

Частиною першою статті 1212 ЦК України передбачено, що особа, яка набула майно або зберегла його у себе за рахунок іншої особи (потерпілого) без достатньої правової підстави (безпідставно набуте майно), зобов'язана повернути потерпілому це майно. Особа зобов'язана повернути майно і тоді, коли підстава, на якій воно було набуте, згодом відпала.

Пунктом 3 частини третьої зазначеної статті ЦК України встановлено, що положення цієї глави застосовуються також до вимог про повернення виконаного однією із сторін у зобов'язанні.

Отже, зобов'язання повернути кошти на підставі статті 1212 ЦК України є грошовим зобов'язанням.

Правовідносини за наслідками невиконання грошового зобов'язання врегульовані, зокрема, статтею 625 ЦК України, частина друга якої передбачає цивільно-правову відповідальність за невиконання грошового зобов'язання, а саме: боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу кредитора зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом.

За змістом статей 625, 1212 ЦК України положення статті 625 цього Кодексу поширюють свою дію на всі види грошових зобов'язань, а тому в разі прострочення виконання зобов'язання, зокрема, щодо повернення безпідставно одержаних чи збережених грошей нараховуються 3 % річних від простроченої суми.

Правовідносини, в яких виникло зобов'язання повернути позивачу безпідставно отримані кошти (у зв'язку з розірванням договору), є грошовим зобов'язанням, а тому на нього можуть нараховуватися інфляційні втрати та 3 % річних на підставі частини другої статті 625 ЦК України.

У цьому висновку Верховний Суд звернувся до правової позиції ВП ВС, викладеної в постанові від 10.04.2018 у справі № 910/10156/17 (провадження № 12-14гс18), якою ВП ВС підтвердила аналогічний висновок ВСУ, наведений у постановах від 15.04.2015 у справі № 910/2899/14 та від 01.06.2016 у справі № 910/22034/15.

Отже, зважаючи на рішення у справі № 910/65/14 (зокрема, в постанові Північного апеляційного господарського суду від 06.11.2019, залишеній без змін постановою Верховного Суду від 04.02.2020) з висновком про право боржника вимагати в судовому порядку на підставі статті 1212 ЦК України повернення йому коштів, сплачених ним за договором, через припинення (внаслідок розірвання договору за рішенням суду) правової підстави для набуття відповідачем коштів за договором, а також враховуючи обставини, встановлені судами у цій справі та у справі № 910/65/14 щодо неповернення відповідачем позивачу сплачених ним за договором коштів, вимоги позивача ґрунтуються на стверджуваному ним праві на отримання виплат, передбачених частиною другою статті 625 ЦК України.

Водночас право особи отримати захист свого цивільного права або інтересу із застосуванням заходів правоохоронного характеру (у межах державно-примусової діяльності) – за рішенням суду (статті 15, 16 ЦК України, стаття 4 ГПК України), зокрема шляхом звернення до суду із вимогами про захист права на виплати, передбачені частиною другою статті 625 ЦК України, обмежується у випадках, визначених законом.

Детальніше з текстом постанови КГС ВС від 14.12.2021 у справі № 910/65/14 (910/21118/20) можна ознайомитися за посиланням https://reestr.court.gov.ua/Review/102220147.

II. Практика застосування положень законодавства щодо спонукання виконати або припинити певні дії

Законодавство України допускає можливість прийняття співвласниками багатоквартирного будинку рішення про зміну форми управління багатоквартирним будинком або про обрання іншого управителя навіть після укладання договору (протягом дії договору) про надання послуг з управління багатоквартирним будинком за результатами конкурсу. При цьому розірвання в односторонньому порядку договору з управителем багатоквартирного будинку, обраного на підставі конкурсу органом місцевого самоврядування, законодавець не пов'язує із жодними додатковими умовами, окрім надіслання управителю повідомлення про таке дострокове розірвання у зв'язку зі зміною форми управління будинком, внаслідок чого в управителя виникає обов'язок передати технічну та іншу документацію на будинок

КГС ВС розглянув касаційну скаргу ТОВ "Управлінська компанія "Нова якість" дільниця № 4" на рішення Господарського суду Черкаської області від 19.11.2020 та постанову Північного апеляційного господарського суду від 09.06.2021 у справі № 925/610/20 за позовом ОСББ "Добровольського 6" до ТОВ "Управлінська компанія "Нова якість" дільниця № 4" про зобов'язання вчинити дії.

ОБСТАВИНИ СПРАВИ

ОСББ звернулося до Господарського суду Черкаської області з позовом про зобов'язання ТОВ "УК "Нова якість" дільниця № 4" здійснити дії, пов'язані з розірванням з 16.12.2019 договору № 63 про надання послуг з управління багатоквартирним житловим будинком від 20.05.2019 у зв`язку із зміною форми управління багатоквартирним будинком номер 6 по вулиці Добровольського в м. Черкаси шляхом самозабезпечення, а саме передати позивачу:

– наявну технічну документацію на будинок (технічний паспорт, інвентаризаційну справу, проєкт, креслення мереж електромережі, креслення мереж водовідведення, водопостачання, теплопостачання, газопостачання, технічна документація на ліфти);

– інформацію про виконані роботи з технічного обслуговування і ремонту конструктивних елементів багатоквартирного будинку та інженерних систем за строк дії договору;

– інформацію про виникнення аварійних ситуацій і технічних несправностей у розрізі конструктивних елементів та інженерних систем за строк дії договору;

– дані бухгалтерського обліку доходів та витрат на утримання багатоквартирного будинку за строк дії договору.

Рішенням Господарського суду Черкаської області від 19.11.2020, залишеним без змін постановою Північного апеляційного господарського суду від 09.06.2021, позов задоволено повністю. Зобов'язано відповідача передати ОСББ витребувану в позові документацію. Крім того, стягнуто з відповідача на користь позивача 2 102 грн витрат зі сплати судового збору та 10 500 грн витрат на правничу допомогу.

ОЦІНКА СУДУ

Відповідно до частин першої та третьої статті 11 ЦК України цивільні права та обов'язки виникають із дій осіб, що передбачені актами цивільного законодавства, а також із дій осіб, що не передбачені цими актами, але за аналогією породжують цивільні права та обов'язки. Цивільні права та обов'язки можуть виникати безпосередньо з актів цивільного законодавства.

Згідно зі статтею 382 ЦК України квартирою є ізольоване помешкання в житловому будинку, призначене та придатне для постійного у ньому проживання. Усі власники квартир та нежитлових приміщень у багатоквартирному будинку є співвласниками на праві спільної сумісної власності спільного майна багатоквартирного будинку. Спільним майном багатоквартирного будинку є приміщення загального користування (у тому числі допоміжні), несучі, огороджувальні та несуче-огороджувальні конструкції будинку, механічне, електричне, сантехнічне та інше обладнання всередині або за межами будинку, яке обслуговує більше одного житлового або нежитлового приміщення, а також будівлі і споруди, які призначені для задоволення потреб усіх співвласників багатоквартирного будинку та розташовані на прибудинковій території, а також права на земельну ділянку, на якій розташований багатоквартирний будинок та його прибудинкова територія, у разі державної реєстрації таких прав.

Положення статті 316 ЦК України визначає право власності як право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб.

Власник володіє, користується, розпоряджається своїм майном на власний розсуд. Діяльність власника може бути обмежена чи припи нена або власника може бути зобов'язано допустити до користування його майном інших осіб лише у випадках і в порядку, встановлених законом. Власник зобов'язаний утримувати майно, що йому належить, якщо інше не встановлено договором або законом (статті 319, 322 ЦК України).

За статтями 368, 369 ЦК України спільна власність двох або більше осіб без визначення часток кожного з них у праві власності є спільною сумісною власністю. Суб'єктами права спільної сумісної власності можуть бути фізичні особи, юридичні особи, а також держава, територіальні громади, якщо інше не встановлено законом. Співвласники майна, що є у спільній сумісній власності, володіють і користуються ним спільно, якщо інше не встановлено домовленістю між ними. Розпоряджання майном, що є у спільній сумісній власності, здійснюється за згодою всіх співвласників, якщо інше не встановлено законом.

За змістом статті 385 ЦК України власники квартир та нежитлових приміщень у багатоквартирному будинку (будинках) для забезпечення експлуатації такого будинку (будинків), користування квартирами та нежитловими приміщеннями та управління, утримання і використання спільного майна багатоквартирного будинку (будинків) можуть створювати об'єднання співвласників багатоквартирного будинку (будинків). Таке об'єднання є юридичною особою, що створюється та діє

відповідно до закону та статуту. Об'єднання власників квартир, житлових будинків є юридичною особою, яка створюється та діє відповідно до статуту та закону.

Особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку визначено Законом України "Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку", який регулює правові, організаційні та економічні відносини, пов'язані з реалізацією прав і виконанням обов`язків співвласників багатоквартирного будинку щодо його утримання та управління.

Відповідно до статей 9, 10 зазначеного Закону управління багатоквартирним будинком здійснюється його співвласниками. За рішенням співвласників усі або частина функцій з управління багатоквартирним будинком можуть передаватися управителю або всі функції – об'єднанню співвласників багатоквартирного будинку (асоціації об'єднань співвласників багатоквартирного будинку). Співвласники приймають рішення щодо управління багатоквартирним будинком на зборах у порядку, передбаченому цією статтею. Якщо у багатоквартирному будинку в установленому законом порядку утворено об'єднання співвласників, проведення зборів співвласників та прийняття відповідних рішень здійснюється згідно із законом, що регулює діяльність об'єднань співвласників багатоквартирних будинків.

Стаття 1 Закону України "Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку" визначає об'єднання співвласників багатоквартирного будинку як юридичну особу, створену власниками квартир та/або нежитлових приміщень багатоквартирного будинку для сприяння використанню їхнього власного майна та управління, утримання і використання спільного майна.

За приписами статей 4, 6 цього Закону об'єднання створюється для забезпечення і захисту прав співвласників та дотримання їхніх обов'язків, належного утримання та використання спільного майна, забезпечення своєчасного надходження коштів для сплати всіх платежів, передбачених законодавством та статутними документами. Основна діяльність об'єднання полягає у здійсненні функцій, що забезпечують реалізацію прав співвласників на володіння та користування спільним майном співвласників, належне утримання багатоквартирного будинку та прибудинкової території, сприяння співвласникам в отриманні житлово-комунальних та інших послуг належної якості за обґрунтованими цінами та виконання ними своїх зобов'язань, пов'язаних з діяльністю об'єднання. Державна реєстрація об'єднання (асоціації) проводиться у порядку, встановленому законом для державної реєстрації юридичних осіб. Об'єднання (асоціація) вважається утвореним з дня його державної реєстрації.

У частині шостій статті 5 названого Закону встановлено, що в разі зміни форми управління багатоквартирним будинком особа, яка здійснювала управління, повинна передати наявну в неї технічну та іншу передбачену законодавством документацію на будинок особі, визначеній співвласниками такого будинку.

Із встановлених судами попередніх інстанцій обставин справи вбачається таке:

– на підставі рішення виконавчого комітету Черкаської міської ради від 15.05.2019 №550 "Про переможця конкурсу з визначення управителя

багатоквартирних будинків" між виконавчим комітетом Черкаської міської ради від імені співвласників багатоквартирного будинку № 6 по вул. Добровольського в місті Черкаси та ТОВ "Сантехбудконструкція" укладено договір № 63 від 20.05.2019 про надання послуг з управління багатоквартирним будинком;

– за умовами зазначеного договору (пункти 33, 35) передбачено можливість дострокового припинення його дії у разі прийняття співвласниками рішення про зміну форми управління будинком або про обрання іншого управителя з дати отримання управителем відповідного повідомлення про таке рішення, внаслідок чого попередній управитель повинен передати новому управителю необхідну документацію згідно з наведеним у договорі переліком;

– ТОВ "УК "Нова якість" дільниця № 4" створене 27.06.2019 та є правонаступником ТОВ "Сантехбудконструкція". З липня 2019 року саме ТОВ "УК "Нова якість" дільниця № 4" виставляло до сплати рахунки за на дання послуг з управління багатоквартирним будинком за договором № 63 від 20.05.2019;

– 13.08.2019 здійснена реєстрація ОСББ "Добровольського 6";

– 29.09.2019 відбулися загальні збори ОСББ "Добровольського 6", на яких було прийнято рішення відмовитися від послуг, які надає ТОВ "УК "Нові якість" дільниця № 4", розірвати договір № 63 від 20.05.2019 та здійснювати утримання багатоквартирного будинку самостійно, шляхом самозабезпечення.

Позивач неодноразово звертався з листами до відповідача, а саме:

– листом від 14.10.2019 № 2 він повідомив відповідача про розірвання договору у зв'язку зі зміною форми управління будинком та просив у строк до 15.12.2019 передати голові правління ОСББ Морозовій Т. В. і уповноваженій особі Андрущенку О. О. технічну та іншу документацію на будинок згідно з наведеним у листі переліком;

– у листі від 25.11.2019 № 7 зазначив про відсутність будь-якої відповіді на лист/вимогу від 14.10.2019 та нагадав про строк надання документації позивачу;

– у листі від 16.12.2019 № 10 позивач, зокрема, просив відповідача повідомити, коли він передасть технічну та іншу документацію на багатоквартирний будинок № 6 по вул. Добровольського в м. Черкаси;

– у листі від 02.01.2020 № 1 позивач повідомив відповідача про те, що з 01.01.2020 ОСББ здійснює утримання будинку самостійно, і запропонував йому направити представника для складання акта приймання-передачі засобів обліку електричної енергії та передавання відповідних паспортів.

Докази отримання названих листів відповідачем додані до матеріалів справи та були досліджені судами попередніх інстанцій.

03.02.2020 позивач звернувся до відповідача з листом/вимогою № 7 (отримано відповідачем 03.02.2020) про здійснення управителем дій, пов'язаних з припиненням дії договору про надання послуг на управління багатоквартирним будинком. У відповідь на цей лист відповідач надіслав лист від 06.02.2020 № 1052/4 про відмову від здійснення управителем дій, пов'язаних з припиненням дії договору.

Наведеним спростовуються доводи відповідача про відсутність у матеріалах справи доказів повідомлення відповідача про припинення дії договору № 63 від 20.05.2019.

Крім того, факт припинення договору № 63 від 20.05.2020 був визнаний виконавчим комітетом Черкаської міської ради шляхом прийняття рішення від 30.01.2020 № 105, згідно з яким, враховуючи створення, державну реєстрацію об'єднань багатоквартирних будинків, прийняття загальними зборами співвласників багатоквартирних будинків рішень про зміну форми управління будинком або про обрання іншого управителя відповідно до частини п'ятої статті 13 Закону України "Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку", статті 40 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні", пункту 33 договору про надання послуг з управління багатоквартирним будинком, виконком Черкаської міської ради визнав достроково припиненими договори про надання послуг з управління багатоквартирним будинком за доданим переліком, до якого включено і згаданий договір № 63 від 20.05.2019.

За встановленими судом апеляційної інстанції обставинами, відповідач оскаржив до суду рішення про створення ОСББ "Добровольського 6" у будинку, розташованому за адресою:, вул. Добровольського, буд. 6 м. Черкаси, а також просив скасувати державну реєстрацію ОСББ шляхом скасування відповідного запису в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань.

Рішенням Господарського суду Черкаської області від 06.10.2020 у справі № 925/687/20, залишеним без змін постановою Північного апеляційного господарського суду від 05.04.2021, у задоволенні згаданого позову ТОВ "УК "Нова якість" дільниця № 4" відмовлено, зокрема, з тих підстав, що позивачем не доведено порушення чинного законодавства при створенні ОСББ і наявності у нього порушеного права створенням ОСББ та його реєстрацією.

Постановою Верховного Суду від 17.08.2021 скасовано рішення Господарського суду Черкаської області від 06.10.2020 та постанову Північного апеляційного господарського суду від 05.04.2021 у справі № 925/687/20 в частині відмови у задоволенні вимог про скасування державної реєстрації ОСББ "Добровольського 6" з прийняттям рішення про закриття провадження у справі в цій частині. В іншій частині зазначені судові рішення залишено без змін.

Наведене з урахуванням наявного у справі листування сторін підтверджує висновок суду апеляційної інстанції про обізнаність ТОВ "УК "Нова якість" дільниця № 4" щодо створення ОСББ "Добровольського 6", прийняття ним рішення про зміну форми управління будинком, готовність позивача одержати від відповідача витребувані у позові документи та інформацію і необхідні умови для їх передачі позивачу.

Зі змісту пункту 5 статті 13 "Прикінцевих та перехідних положень" Закону України "Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку", частини восьмої статті 18 Закону України "Про житлово-комунальні

послуги", пунктів 66, 67 Правил надання послуг з управління багатоквартирним будинком випливає, що законодавство України допускає можливість прийняття співвласниками багатоквартирного будинку рішення про зміну форми управління багатоквартирним будинком або про обрання іншого управителя навіть після укладання договору (протягом дії договору) про надання послуг з управління багатоквартирним будинком за результатами конкурсу. При цьому розірвання в односторонньому порядку договору з управителем багатоквартирного будинку, обраного на підставі конкурсу органом місцевого самоврядування, законодавець не пов'язує із жодними додатковими умовами, окрім надіслання управителю повідомлення про таке дострокове розірвання у зв'язку зі зміною форми управління будинком, внаслідок чого в управителя виникає обов'язок передати технічну та іншу документацію на будинок.

Враховуючи встановлені у справі обставини, Верховний Суд погодився з висновком судів попередніх інстанцій про те, що у позивача виникло право витребувати у попереднього управителя, яким є відповідач, примірники спірної документації на підставі частин вісімнадцятої, дев'ятнадцятої статті 6 Закону України "Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку", а у відповідача – обов'язок передати зазначену документацію. Крім того, строк виконання відповідачем цього обов'язку є таким, що настав.

Зважаючи на відсутність доказів, які б свідчили про передачу відповідачем спірної технічної та іншої документації на будинок позивачу, суди попередніх інстанцій дійшли обґрунтованого висновку про задоволення позовних вимог.

З огляду на викладене Верховний Суд оскаржувані судові рішення залишив без змін.

Детальніше з текстом постанови КГС ВС від 26.10.2021 у справі № 925/610/20 можна ознайомитися за посиланням https://reestr.court.gov.ua/Review/100843594. Див. також постанови КГС ВС від 25.11.2021 у справі № 904/3550/21, від 16.12.2021 у справі № 922/4247/20.

За приписами статей 97, 98 ЦК України питання щодо зміни місцезнаходження відповідачів належить до питань організації діяльності товариства, і вирішення його в судовому порядку можна розцінювати як втручання суду в господарську діяльність відповідачів, зокрема у виключну компетенцію загальних зборів учасників товариства чи іншого органу управління

КГС ВС розглянув касаційну скаргу санаторію "Моршин-Прикордонник" Державної прикордонної служби України (військова частина 1565) на постанову Західного апеляційного господарського суду від 31.08.2021 та рішення Господарського суду Львівської області від 25.01.2021 у справі № 914/1447/20 за позовом санаторію "Моршин-Прикордонник" Державної прикордонної служби України (військова частина 1565) до ТОВ "Моршинський санаторій "Пролісок" для дітей з батьками", ТОВ "Трудовий колектив "Моршинський санаторій "Пролісок", профспілки ТОВ "Моршинський санаторій "Пролісок для дітей з батьками", ТОВ "Моршинське виробничо-торгове підприємство "Медтехніка", ДП "Моршинська

медтехніка", за участю третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору на стороні відповідачів, – Державного реєстратора з питань державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців та громадських формувань Моршинської міської ради, про зобов'язання вчинити дії.

ОБСТАВИНИ СПРАВИ

Санаторій "Моршин-Прикордонник" Державної прикордонної служби України (військова частина 1565) звернувся до Господарського суду Львівської області із зазначеним позовом і відповідно до заяви щодо уточнення позовних вимог просив суд зобов'язати відповідачів змінити свою юридичну адресу по вул. Проліскова, 8, м. Моршин на адресу вул. Проліскова, 10 у м. Моршин за місцем фактичного ведення господарської, підприємницької діяльності.

Рішенням Господарського суду Львівської області від 25.01.2021, залишеним без змін постановою Західного апеляційного господарського суду від 31.08.2021, в задоволенні позову відмовлено.

ОЦІНКА СУДУ

Відповідно до частини першої статті 93 ЦК України місцезнаходженням юридичної особи є фактичне місце ведення діяльності чи розташування офісу, з якого проводиться щоденне керування діяльністю юридичної особи (переважно знаходиться керівництво), та здійснення управління і обліку.

Згідно з пунктом 10 частини другої статті 9 Закону України "Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань" серед відомостей, що в обов'язковому порядку повинні міститися в Єдиному державному реєстрі, є інформація про місцезнаходження юридичної особи.

Судами попередніх інстанцій встановлено, що відповідно до витягів з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань відповідачі зареєстровані за адресою: Україна, 82482, Львівська область, м. Моршин (пн), вулиця Проліскова, будинок 8.

Частиною четвертою статті 17 Закону України "Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань" визначено перелік документів юридичної особи, необхідних для державної реєстрації змін до відомостей про юридичну особу, що містяться в Єдиному державному реєстрі, у тому числі змін до установчих документів юридичної особи, крім змін до відомостей, передбачених частиною п'ятою цієї статті. Зокрема, подаються такі документи: заява про державну реєстрацію змін до відомостей про юридичну особу, що містяться в Єдиному державному реєстрі, примірник оригіналу (нотаріально засвідчена копія) рішення уповноваженого органу управління юридичної особи про зміни, що вносяться до Єдиного державного реєстру, та установчий документ юридичної особи в новій редакції у разі внесення змін, що містяться в установчому документі.

Відповідно до статті 97 ЦК України управління товариством здійснюють його органи. Органами управління товариством є загальні збори його учасників і виконавчий орган, якщо інше не встановлено законом.

Частиною першою статті 98 ЦК України регламентовано, що загальні збори учасників товариства мають право приймати рішення з усіх питань діяльності товариства, у тому числі і з тих, що належать до компетенції інших органів товариства.

За пунктом 6 частини першої статті 15 Закону України "Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань" рішення уповноваженого органу управління юридичної особи повинно бути оформлено з дотриманням вимог, встановлених законом, та відповідати законодавству. Рішення уповноваженого органу управління юридичної особи, що подається для державної реєстрації змін до відомостей про юридичну особу, що містяться в Єдиному державному реєстрі, викладається у письмовій формі, прошивається, пронумеровується та підписується засновниками (учасниками), уповноваженими ними особами або головою та секретарем загальних зборів (у разі прийняття такого рішення загальними зборами).

Статтею 25 зазначеного Закону встановлено порядок проведення державної реєстрації та інших реєстраційних дій.

Зокрема, пунктом 2 частини першої статті цього 25 Закону визначено перелік судових рішень, що набрали законної сили та тягнуть за собою зміну відомостей в Єдиному державному реєстрі, а також тих, що надійшли в електронній формі від суду або державної виконавчої служби відповідно до Закону України "Про виконавче провадження" щодо:

– визнання повністю або частково недійсними рішень засновників (учасників) юридичної особи або уповноваженого ними органу;

– визнання повністю або частково недійсними змін до установчих документів юридичної особи;

– заборони (скасування заборони) вчинення реєстраційних дій;

– накладення/зняття арешту корпоративних прав;

– зобов'язання вчинення реєстраційних дій;

– скасування реєстраційної дії/запису в Єдиному державному реєстрі;

– виділу юридичної особи;

– провадження у справах про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом, прийнятих відповідно до Закону України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом";

– припинення юридичної особи, що не пов'язано з банкрутством юридичної особи;

- відміни державної реєстрації припинення юридичної особи;

– припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця, що не пов'язано з банкрутством юридичної особи;

– відміни державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця;

– відміни в порядку апеляційного/касаційного оскарження судового рішення, на підставі якого вчинено реєстраційну дію.

У зазначеному переліку судових рішень не передбачено судового рішення, прийнятого за результатом розгляду позову до відповідачів – юридичних осіб про зобов'язання змінити свою юридичну адресу, що може тягнути за собою зміну відомостей в Єдиному державному реєстрі щодо місцезнаходження юридичної особи.

Крім того, за приписами статей 97, 98 ЦК України питання щодо зміни місцезнаходження відповідачів належить до питань організації діяльності товариства і вирішення його в судовому порядку можна розцінювати як втручання суду в господарську діяльність відповідачів, зокрема у виключну компетенцію загальних зборів учасників товариства чи іншого органу управління.

З огляду на викладене суди попередніх інстанцій дійшли обґрунтованого висновку про те, що обраний позивачем спосіб захисту свого права не передбачений чинним законодавством та є неефективним, оскільки пунктом 2 частини першої статті 25 Закону України "Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань" не зазначено способів та механізму виконання такого рішення суду в разі задоволення позову згідно з позовними вимогами позивача.

За приписами статті 5 ГПК України, здійснюючи правосуддя, господарський суд захищає права та інтереси фізичних і юридичних осіб, державні та суспільні інтереси у спосіб, визначений законом або договором. У випадку, якщо закон або договір не визначають ефективного способу захисту порушеного права чи інтересу особи, яка звернулася до суду, суд відповідно до викладеної в позові вимоги такої особи може визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону.

Суди попередніх інстанцій визначили, що позивач може захистити свої права в іншому судовому процесі іншим суб'єктним складом учасників справи шляхом звернення з позовом про скасування реєстраційної дії/запису чи зобов'язання вчинити реєстраційні дії в Єдиному державному реєстрі, передбачені пунктом 2 частини першої статті 25 Закону України "Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань".

Верховний Суд дійшов висновку про відсутність підстав для зміни або скасування оскаржуваних судових рішень.

Детальніше з текстом постанови КГС ВС від 23.11.2021 у справі № 914/1447/20 можна ознайомитися за посиланням https://reestr.court.gov.ua/Review/101592207.

III. Практика застосування положень законодавства щодо відшкодування шкоди

Відшкодування шкоди, заподіяної порушенням природоохоронного законодавства, за своєю правовою природою є відшкодуванням позадоговірної шкоди, тобто деліктною відповідальністю

КГС ВС розглянув касаційну скаргу ДП "Кривбасшахтозакриття" на постанову Центрального апеляційного господарського суду від 01.06.2021 та рішення Господарського суду Дніпропетровської області від 10.02.2021 у справі № 904/4941/20 за позовом Криворізької місцевої прокуратури № 1 в інтересах держави в особі Державної екологічної інспекції Придніпровського округу (Дніпропетровська та Кіровоградська області) до ДП "Кривбасшахтозакриття" про відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів, у сумі 2 534 223,10 грн.

ОБСТАВИНИ СПРАВИ

Криворізька місцева прокуратура № 1 в інтересах держави в особі Державної екологічної інспекції у Дніпропетровській області звернулася до Господарського суду Дніпропетровської області з позовом про стягнення збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону і раціональне використання водних ресурсів, у сумі 2 534 223,10 грн, з яких позивач просить стягнути 760 266,93 грн – до спеціального фонду Державного бюджету України внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, що становить 30 % стягнень; 506 844,62 грн – до спеціального фонду обласного бюджету Дніпропетровської області внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, що становить 20 % грошових стягнень; 1 267 111,55 грн – до спеціального фонду місцевого бюджету Новолатівської сільської ради Широківського району Дніпропетровської області.

Рішенням Господарського суду Дніпропетровської області від 10.02.2021, залишеним без змін постановою Центрального апеляційного господарського суду від 01.06.2021, позов задоволено. Стягнуто з ДП "Кривбасшахтозакриття" збитки, заподіяні державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів, у сумі 2 534 223,10 грн, з яких:

– до спеціального фонду Державного бюджету України – 760 266,93 грн, що становить 30 % грошових стягнень;

– до спеціального фонду обласного бюджету Дніпропетровської обласної ради – 506 844,62 грн, що становить 20 % грошових стягнень;

– до спеціального фонду місцевого бюджету Новолатівської сільської ради Широківського району Дніпропетровської області – 1 267 111,55 грн, що становить 50 % грошових стягнень.

ОЦІНКА СУДУ

Відповідно до пункту 10 частини першої статті 14 ВК України до відання Кабінету Міністрів України у галузі управління і контролю за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів належить прийняття у разі

виникнення аварійних ситуацій рішень про скиди стічних вод з накопичувачів у водні об'єкти, якщо вони призводять до перевищення гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин у цих об'єктах.

Пунктом 1 розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2019 № 1410-р з метою запобігання виникненню аварійної ситуації на гідротехнічних спорудах Криворізького басейну дозволено до 1 березня 2020 року скидання із ставка-накопичувача, розташованого на території Широківського району Дніпропетровської області, надлишків зворотних вод у р. Інгулець згідно з індивідуальним регламентом періодичного скидання надлишків зворотних вод гірничорудних підприємств Кривбасу в міжвегетаційний період 2019-2020 років.

Статтею 46 ВК України визначено, що водокористування може бути двох видів: загальне та спеціальне.

Частиною першою статті 47 ВК України унормовано, що загальне водокористування здійснюється громадянами для задоволення їх потреб (купання, плавання на човнах, любительське і спортивне рибальство, водопій тварин, забір води з водних об'єктів без застосування споруд або технічних пристроїв та з криниць) безкоштовно, без закріплення водних об'єктів за окремими особами та без надання відповідних дозволів.

Водночас згідно із частинами першою, другою статті 48 ВК України спеціальне водокористування – це забір води з водних об'єктів із застосуванням споруд або технічних пристроїв, використання води та скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти, включаючи забір води та скидання забруднюючих речовин із зворотними водами із застосуванням каналів.

Спеціальне водокористування здійснюється юридичними і фізичними особами насамперед для задоволення питних потреб населення, а також для господарсько-побутових, лікувальних, оздоровчих, сільськогосподарських, промислових, транспортних, енергетичних, рибогосподарських (у тому числі для цілей аквакультури) та інших державних і громадських потреб.

Частиною першою статті 49 ВК України передбачено, що спеціальне водокористування є платним та здійснюється на підставі дозволу на спеціальне водокористування.

При цьому водокористувачі зобов'язані здійснювати спеціальне водокористування лише за наявності дозволу (частина дев'ята статті 44 зазначеного Кодексу).

Відповідно до пункту 15 Правил охорони поверхневих вод від забруднення зворотними водами, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 25.03.1999 № 465, скидання зворотних вод у водні об'єкти допускається тільки за умови одержання в установленому порядку дозволу на спеціальне водокористування, а пунктом 17 Правил визначено, що граничний обсяг скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти встановлюється у дозволі на спеціальне водокористування.

Зазначені правила є обов'язковими для виконання всіма підприємствами, установами, організаціями та громадянами – суб'єктами підприємницької

діяльності, діяльність яких щодо скидання зворотних вод у водні об'єкти впливає або може вплинути на стан поверхневих вод, що передбачено пунктом 1 цих Правил.

ДП "Кривбасшахтозакриття" є суб'єктом спеціального водокористування, яке відповідно до ВК України здійснюється виключно за дозволом на спеціальне водокористування.

Факт самовільного використання водних ресурсів без відповідного дозволу на спеціальне водокористування за законом є самостійною підставою для відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів (аналогічна правова позиція викладена в постанові ВС від 25.06.2018 у справі № 910/8682/16).

Аналіз викладених положень законодавства з урахуванням встановлених судами обставин справи щодо здійснення ДП "Кривбасшахтозакриття" у період з 17.01.2020 по 29.02.2020 скидання зворотних вод у р. Інгулець без дозволу на спеціальне водокористування свідчить, що суди попередніх інстанцій дійшли обґрунтованого висновку про наявність підстав для стягнення з відповідача збитків у сумі 2 534 223,10 грн за порушення ним законодавства України про охорону та раціональне використання водних ресурсів.

Верховний Суд погодився з позицією судів попередніх інстанцій, що здійснення скидання надлишків стічних вод згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27.12.2019 № 1410-р "Про запобігання виникненню аварійної ситуації на ставку-накопичувачу, розташованому на території Широківського району Дніпропетровської області" не звільняє відповідача від обов'язку отримати дозвіл на спеціальне водокористування.

За змістом статей 68, 69 Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища" порушення законодавства України про охорону навколишнього природного середовища тягне за собою встановлену цим Законом та іншим законодавством України дисциплінарну, адміністративну, цивільну і кримінальну відповідальність. Підприємства, установи, організації та громадяни зобов`язані відшкодовувати шкоду, заподіяну ними внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, в порядку та розмірах, встановлених законодавством України. Шкода, заподіяна внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, підлягає компенсації в повному обсязі.

Отже, чинним законодавством встановлено самостійні підстави для відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів.

Відшкодування шкоди, заподіяної порушенням природоохоронного законодавства, за своєю правовою природою є відшкодуванням позадоговірної шкоди, тобто деліктною відповідальністю.

Загальне положення про цивільно-правову відповідальність за завдання позадоговірної шкоди передбачено у статті 1166 ЦК України, відповідно до якої майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода,

завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала.

Підставою деліктної відповідальності є протиправне шкідливе винне діяння особи, яка завдала шкоду. Для відшкодування завданої шкоди необхідно довести такі факти: неправомірність поведінки особи; вина заподіювача шкоди; наявність шкоди; причинний зв'язок між протиправною поведінкою та заподіяною шкодою.

Зібрані у справі докази свідчать про порушення відповідачем природоохоронного законодавства у період з 17.01.2020 по 20.02.2020, яке зафіксовано в акті перевірки, що надає можливість притягнути його до відповідальності за статтею 1166 ЦК України.

Аналогічна правова позиція викладена в постанові Верховного Суду від 11.08.2021 у справі № 920/739/19.

У зв'язку з викладеним Верховний Суд дійшов висновку про те, що оскаржувані рішення судів першої та апеляційної інстанцій підлягають залишенню без змін.

Детальніше з текстом постанови КГС ВС від 09.09.2021 у справі № 904/4941/20 можна ознайомитися за посиланням https://reestr.court.gov.ua/Review/99818456. Див. також постанови КГС ВС від 20.10.2021 у справі № 920/759/20, від 16.12.2021 у справі № 920/266/19.

Необхідною підставою для притягнення органу державної влади до відповідальності у вигляді стягнення шкоди є наявність трьох умов: неправомірні дії цього органу, наявність шкоди та причинний зв'язок між неправомірними діями і заподіяною шкодою. Обов'язок щодо доведення наявності зазначених умов покладено на позивача, який звернувся з позовом про стягнення шкоди на підставі статті 1173 ЦК України. У разі відсутності хоча б одного із цих елементів відповідальність у вигляді відшкодування збитків не настає

КГС ВС розглянув касаційну скаргу ДП "Національна атомна енергогенеруюча компанія "Енергоатом" в особі відокремленого підрозділу "Южноукраїнська атомна електрична станція" на постанову Південно-західного апеляційного господарського суду від 07.04.2021 та рішення Господарського суду Миколаївської області від 01.12.2020 у справі № 915/640/20 за позовом ДП "Національна атомна енергогенеруюча компанія "Енергоатом" в особі відокремленого підрозділу "Южно-Українська атомна електрична станція" до виконавчого комітету Южноукраїнської міської ради Миколаївської області про стягнення 1 385 377,61 грн.

ОБСТАВИНИ СПРАВИ

ДП "НАЕК "Енергоатом" в особі ВП "Южно-Українська АЕС" звернулося до Господарського суду Миколаївської області з позовом до Виконавчого комітету Южноукраїнської міської ради Миколаївської області про стягнення 1 385 377,61 грн збитків.

Рішенням Господарського суду Миколаївської області від 01.12.2020, залишеним без змін постановою Південно-західного апеляційного господарського суду від 07.04.2021, у задоволенні позову відмовлено.

ОЦІНКА СУДУ

До складу збитків включаються: вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, визначена відповідно до вимог законодавства; додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), понесені стороною, яка зазнала збитків унаслідок порушення зобов'язання другою стороною; неодержаний прибуток (утрачена вигода), на який сторона, яка зазнала збитків, мала право розраховувати у разі належного виконання зобов'язання другою стороною; матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом (стаття 225 ГК України).

За загальними положеннями, згідно із статтею 1166 ЦК України, майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, заподіяна майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала. Особа, яка завдала шкоди, звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоди завдано не з її вини.

У постанові ВП ВС від 25.05.2021 у справі № 910/11027/18 зазначено, що суд, вирішуючи спір про відшкодування шкоди, повинен встановити наявність чи відсутність складу цивільного правопорушення, яке має містити такі складові:

– неправомірність поведінки особи, тобто її невідповідність вимогам, наведеним в актах цивільного законодавства;

– наявність шкоди, під якою слід розуміти втрату або пошкодження майна потерпілого та (або) позбавлення його особистого нематеріального права, взагалі будь-яке знецінення блага, що охороняється законом, та її розмір;

– причинний зв'язок між протиправною поведінкою та шкодою, який виражається в тому, що шкода має бути об'єктивним наслідком поведінки заподіювача шкоди, тобто протиправна поведінка конкретної особи (осіб), на яку покладається відповідальність, є тією безпосередньою причиною, що необхідно та невідворотно спричинила шкоду;

– вина заподіювача шкоди як суб'єктивного елемента відповідальності, що полягає в психічному ставленні особи до вчинення нею протиправного діяння і проявляється у вигляді умислу або необережності, за винятком випадків, коли в силу прямої вказівки закону обов'язок відшкодування завданої шкоди покладається на відповідальну особу незалежно від вини.

Шкода, завдана фізичній або юридичній особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю посадової або службової особи органу державної влади, органу влади АР Крим або органу місцевого самоврядування при здійсненні нею своїх повноважень, відшкодовується державою, АР Крим або органом місцевого самоврядування незалежно від вини цієї особи на підставі статей 1173, 1174 ЦК України.

Отже, положення статей 1173, 1174 ЦК України є спеціальними і передбачають певні особливості, характерні для розгляду справ про деліктну відповідальність органів державної влади та посадових осіб, які відрізняються від загальних правил деліктної відповідальності. Цими правовими нормами передбачено, що для

застосування відповідальності посадових осіб та органів державної влади наявність їх вини не є обов'язковою.

Необхідною підставою для притягнення органу державної влади до відповідальності у вигляді стягнення шкоди є наявність трьох умов: неправомірні дії цього органу, наявність шкоди та причинний зв'язок між неправомірними діями і заподіяною шкодою. Обов'язок щодо доведення наявності зазначених умов покладено на позивача, який звернувся з позовом про стягнення шкоди на підставі статті 1173 ЦК України. У разі відсутності хоча б одного із цих елементів відповідальність у вигляді відшкодування збитків не настає.

Такі висновки узгоджуються з правовою позицією, викладеною в постановах ВП ВС від 12.03.2019 у справі № 920/715/17, від 14.04.2020 у справі № 925/1196/18, постановах Верховного Суду від 19.05.2020 у справі № 910/22630/17, від 04.12.2020 у справі № 910/8124/19.

Також у постанові ВП ВС від 25.05.2021 у справі № 910/11027/18 наведено правову позицію, відповідно до якої за загальними правилами розподілу обов'язку доказування кожна сторона повинна довести обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог та заперечень. Докази подаються сторонами та іншими учасниками справи (частини перша та третя статті 74 ГПК України). Тож у разі звернення з позовом про відшкодування заподіяної майнової шкоди позивач повинен довести належними, допустимими та достовірними доказами неправомірність поведінки заподіювача шкоди, наявність шкоди та її розмір, а також причинний зв'язок між протиправною поведінкою та шкодою.

Звертаючись з позовом у цій справі, ДП "НАЕК в особі ВП "Южно-Українська АЕС" мотивувало свої вимоги тим, що у зв'язку з необхідністю коригування тарифів на теплову енергію (виробництво, транспортування та постачання) позивач звернувся до виконавчого комітету Южноукраїнської міської ради Миколаївської області з відповідною заявою, проте жодного рішення відповідача щодо встановлення нового тарифу на теплову енергію, яку надає позивач в місті Южноукраїнськ, або відмови у коригуванні тарифу ДП "НАЕК "Енергоатом" в особі ВП "Южно-Українська АЕС" не отримало.

Відповідно до статті 2 Закону України "Про ціни і ціноутворення" дія цього Закону поширюється на відносини, що виникають у процесі формування, встановлення та застосування цін Кабінетом Міністрів України, органами виконавчої влади, органами, що здійснюють державне регулювання діяльності суб'єктів природних монополій, органами місцевого самоврядування та суб'єктами господарювання, які провадять діяльність на території України, а також здійснення державного контролю (нагляду) та спостереження у сфері ціноутворення.

Частинами першою – третьою статті 12 Закону України "Про ціни і ціноутворення" передбачено, що державні регульовані ціни запроваджуються на товари, які справляють визначальний вплив на загальний рівень і динаміку цін, мають істотну соціальну значущість, а також на товари, що виробляються суб'єктами, які займають монопольне (домінуюче) становище на ринку. Державні регульовані ціни повинні бути економічно обґрунтованими (забезпечувати

відповідність ціни на товар витратам на його виробництво, продаж (реалізацію) та прибуток від його продажу (реалізації)). Зміна рівня державних регульованих цін здійснюється в порядку і строки, що визначаються органами, які відповідно до цього Закону здійснюють державне регулювання цін.

Абзацом першим пункту 1 частини першої статті 13 зазначеного Закону регламентовано, що державне регулювання цін здійснюється Кабінетом Міністрів України, органами виконавчої влади, державними колегіальними органами та органами місцевого самоврядування відповідно до їх повноважень шляхом, зокрема, установлення обов'язкових для застосування суб'єктами господарювання фіксованих цін.

Кабінет Міністрів України, органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, які встановили державні регульовані ціни на товари в розмірі, нижчому від економічно обґрунтованого розміру, зобов'язані відшкодувати суб'єктам господарювання різницю між такими розмірами за рахунок коштів відповідних бюджетів. Установлення Кабінетом Міністрів України, органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування державних регульованих цін на товари в розмірі, нижчому від економічно обґрунтованого розміру, без визначення джерел для відшкодування різниці між такими розмірами за рахунок коштів відповідних бюджетів не допускається і може бути оскаржено в судовому порядку (стаття 15 Закону України "Про ціни і ціноутворення").

Положеннями статті 20 Закону України "Про теплопостачання" визначено, що тарифи на теплову енергію повинні забезпечувати відшкодування всіх економічно обґрунтованих витрат на виробництво, транспортування та постачання теплової енергії. Тарифи на теплову енергію, реалізація якої здійснюється суб'єктами господарювання, що займають монопольне становище на ринку, є регульованими. Тарифи повинні враховувати собівартість теплової енергії і забезпечувати рентабельність суб'єкта господарювання. Рентабельність визначається органом, уповноваженим встановлювати тарифи. Встановлення тарифів на теплову енергію нижче розміру економічно обґрунтованих витрат на її виробництво, транспортування та постачання не допускається.

Пунктами 99, 100 Порядку формування тарифів на теплову енергію, її виробництво, транспортування та постачання, послуги з постачання теплової енергії і постачання гарячої води, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 01.06.2011 № 869, передбачено, що розгляд розрахунків тарифів на теплову енергію, її виробництво, транспортування та постачання, поданих ліцензіатом, здійснюється уповноваженим органом протягом одного календарного місяця з дня отримання відповідної заяви у порядку, встановленому Мінрегіоном. Рішення про встановлення тарифів на теплову енергію, її виробництво, транспортування та постачання оприлюднюється уповноваженим органом у засобах масової інформації та/або на офіційному вебсайті уповноваженого органу у найкоротший строк, але не пізніше п'яти робочих днів з дати його прийняття.

Відповідно до пункту 101 зазначеного Порядку розрахунок втрат ліцензіатів, які виникли протягом періоду розгляду розрахунків тарифів, встановлення та їх оприлюднення уповноваженим органом (далі – втрати ліцензіатів), здійснюється ліцензіатом.

Розмір втрат ліцензіатів визначається на підставі з витрат, здійснених ліцензіатом на виробництво (надання) відповідного обсягу теплової енергії, послуг з постачання теплової енергії та постачання гарячої води протягом періоду, який починається з дня подання ліцензіатом до уповноваженого органу заяви про встановлення тарифів до дня введення в дію тарифів, включаючи період розгляду розрахунків тарифів, їх встановлення та оприлюднення.

Відмовляючи в задоволенні позовних вимог у цій справі, суди попередніх інстанцій виходили з того, що стягнення збитків у вигляді різниці між розміром затвердженого тарифу та економічно обґрунтованим тарифом є можливим лише у разі встановлення обставин протиправності рішень, дій чи бездіяльності органу місцевого самоврядування, тобто відшкодування зазначеної різниці в тарифі безпосередньо залежить від доведення позивачем факту протиправності поведінки органу місцевого самоврядування, а також факту встановлення цим органом економічно необґрунтованих тарифів. При цьому визнання протиправними рішень, дій або бездіяльності суб'єкта владних повноважень, у тому числі при вирішенні ним питання щодо коригування державних регульованих цін (зокрема, тарифів на послуги теплопостачання), за законом є виключною компетенцією адміністративних судів, у зв'язку з чим обставини правомірності/протиправності поведінки органу місцевого самоврядування при здійсненні ним своїх владних управлінських функцій не можуть бути встановлені самостійно господарським судом, оскільки цей факт встановлюється лише в межах адміністративного провадження судом відповідної юрисдикції.

Верховний Суд визнав помилковими висновки судів попередніх інстанцій про те, що належним доказом протиправності поведінки відповідача як елемента цивільного правопорушення є судове рішення суду адміністративної юрисдикції, в якому були б встановлені такі обставини.

Вирішуючи спір про відшкодування шкоди, суд має право самостійно встановити наявність чи відсутність складу цивільного правопорушення, яке має містити такі складові, як неправомірність поведінки особи, наявність шкоди, причинний зв'язок між протиправною поведінкою та шкодою, безвідносно наявності судового рішення, яким встановлено факт протиправної поведінки відповідача.

Водночас, як встановлено судом апеляційної інстанції, позивачем у цій справі не доведено обґрунтованості розміру заявленої до стягнення суми збитків, оскільки до наведеного позивачем розрахунку включено нічим не підтверджені показники кількості реалізованої теплової енергії.

Верховний Суд погодився з висновком суду апеляційної інстанції про те, що у цьому випадку недоведення позивачем розміру збитків, заявлених до стягнення, є достатньою та самостійною підставою для відмови у задоволенні позову.

Детальніше з текстом постанови КГС ВС від 09.09.2021 у справі № 915/640/20 можна ознайомитися за посиланням https://reestr.court.gov.ua/Review/99747837. Див. також постанови КГС ВС від 09.09.2021 у справі № 915/1853/19, від 16.09.2021 у справі № 910/3991/20, від 13.10.2021 у справі № 908/2445/20, від 19.10.2021 у справі № 910/15931/19, від 27.10.2021 у справі № 910/5241/20, від 04.11.2021 у справі № 910/5723/20, від 01.12.2021 у справі № 915/1477/20.

На відміну від загальної норми статті 1166 ЦК України, яка вимагає встановлення усіх чотирьох елементів цивільного правопорушення (протиправної поведінки, наявності шкоди, причинного зв'язку між протиправною поведінкою та завданою шкодою, вини заподіювача шкоди), спеціальна норма статті 1173 ЦК України передбачає відшкодування шкоди незалежно від вини державного органу та його посадової або службової особи

КГС ВС розглянув касаційну скаргу ТОВ "Київ Інвест Груп" на постанову Північного апеляційного господарського суду від 19.05.2021 у справі № 910/14452/20 за позовом ТОВ "Київ Інвест Груп" до Головного управління Національної поліції у місті Києві, Головного управління Державної казначейської служби у місті Києві про стягнення 1 000 566 грн.

ОБСТАВИНИ СПРАВИ

ТОВ "Київ Інвест Груп" звернулося до Господарського суду міста Києва з позовом до Головного управління Національної поліції у м. Києві (далі – ГУНП у м. Києві, відповідач 1) та Головного управління Державної казначейської служби України у м. Києві (далі – ГУДКС України у м. Києві, відповідач 2) про стягнення з Державного бюджету України 1 000 566 грн.

Рішенням Господарського суду міста Києва від 08.02.2021 позов задоволено частково. Стягнуто з Державного бюджету України шляхом списання коштів з рахунку Державної казначейської служби України на користь ТОВ "Київ Інвест Груп" 800 566,40 грн майнової шкоди, завданої ГУНП у м. Києві. У задоволенні решти позовних вимог відмовлено.

Постановою Північного апеляційного господарського суду від 19.05.2021 зазначене рішення суду першої інстанції скасовано щодо задоволених вимог та ухвалено в цій частині нове рішення, яким відмовлено в задоволенні позову. У решті рішення місцевого господарського суду залишено без змін.

ОЦІНКА СУДУ

Необхідною підставою для притягнення органу державної влади до відповідальності у вигляді стягнення шкоди є наявність трьох елементів цивільного правопорушення: неправомірні дії цього органу, наявність шкоди та причинний зв'язок між неправомірними діями і заподіяною шкодою. Довести наявність цих елементів має позивач, який звернувся з позовом про стягнення шкоди на підставі статті 1173 ЦК України. Відсутність хоча б одного із цих елементів виключає відповідальність за заподіяну шкоду.

Суб'єктами відповідальності згідно зі статтею 1173 ЦК України є органи державної влади або місцевого самоврядування.

Статтею 19 Конституції України встановлено, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Відповідно до статті 56 Основного Закону України кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень.

Спеціальні підстави відповідальності за шкоду, завдану органом державної влади, зокрема органами дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури або суду, визначені статтею 1176 ЦК України.

Ці підстави характеризуються особливостями суб'єктного складу заподіювачів шкоди, серед яких законодавець виокремлює посадових чи службових осіб органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, органи досудового розслідування, прокуратури або суду, та особливим способом заподіяння шкоди.

Сукупність цих умов і є підставою покладення цивільної відповідальності за завдану шкоду саме на державу.

Норми частини першої статті 1176 ЦК України можна розглядати як спеціальні відносно загальних правил статті 1173 ЦК України, оскільки вони містять спеціальний склад і розраховані на випадки завдання шкоди саме фізичній особі певними незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади та їх посадових осіб, до яких належать: а) органи дізнання; б) попереднього (досудового) слідства; в) прокуратура тощо.

Отже, положення частини першої статті 1176 ЦК України (шкода, завдана фізичній особі внаслідок її незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування запобіжного заходу, незаконного затримання, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт, відшкодовується державою у повному обсязі незалежно від вини посадових і службових осіб органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду) не застосовуються до інших незаконних дій або бездіяльності чи незаконного рішення органів дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури або суду, тобто шкода, завдана юридичній особі, відшкодовується згідно із частиною шостою статті 1176 ЦК України на загальних підставах.

Для відшкодування шкоди за частиною шостою статті 1176 зазначеного Кодексу необхідно довести такі факти: а) неправомірність поведінки особи; б) наявність шкоди; в) причинний зв'язок між протиправною поведінкою та шкодою.

Неправомірною можна вважати будь-яку поведінку, внаслідок якої завдано шкоду, якщо заподіювач шкоди не був уповноважений на такі дії.

Під шкодою слід розуміти втрату або пошкодження майна потерпілого та (або) позбавлення його особистого нематеріального права (життя, здоров'я тощо).

У відносинах, що розглядаються, шкода – це не тільки обов'язкова умова, але і міра відповідальності, оскільки за загальним правилом завдана шкода відшкодовується в повному обсязі.

Причинний зв'язок між протиправною поведінкою та шкодою є обов'язковою умовою відповідальності і виражається в тому, що шкода має бути об'єктивним наслідком поведінки завдавача шкоди.

Судами попередніх інстанцій з'ясовано, що Святошинським районним судом м. Києва під час розгляду справ № 1-кс/759/1998/17, № 1-кс/759/1957/17, № 1-кс/759/1958/17, № 1-кс/759/1999/17 встановлено здійснення працівниками Святошинського управління поліції Головного управління Національної поліції у місті Києві у межах кримінальних справ обшук об'єктів позивача та вилучення майна, яке було передано на відповідальне зберігання юридичним особам.

Судами також встановлено, що за клопотаннями слідчого Святошинського управління поліції Головного управління Національної поліції у місті Києві на вилучене майно неодноразово накладався арешт та за клопотаннями представника ТОВ «Київ Інвест Груп» накладені слідчим суддею Святошинського районного суду м. Києва арешти скасовувалися за відсутності підстав такого арешту.

Вилучене майно після скасування арештів позивачу не повернуто, інформації щодо його знаходження ТОВ «Київ Інвест Груп» не повідомлено.

Дії (бездіяльність) відповідача 1, внаслідок яких (якої) було завдано шкоди, є основним предметом доказування та, відповідно, встановлення у цій справі, оскільки відсутність такого елемента делікту свідчить про відсутність інших складових цієї правової конструкції і відсутність самого заподіяння шкоди як юридичного факту, внаслідок якого виникають цивільні права та обов'язки (статті 11 ЦК України).

Статтею 16 КПК України визначено, що позбавлення або обмеження права власності під час кримінального провадження здійснюється лише на підставі вмотивованого судового рішення, ухваленого в порядку, передбаченому цим Кодексом.

За змістом статті 170 КПК України арештом майна є тимчасове, до скасування у встановленому цим Кодексом порядку, позбавлення за ухвалою слідчого судді або суду права на відчуження, розпорядження та/або користування майном, щодо якого існує сукупність підстав чи розумних підозр вважати, що воно є доказом злочину, підлягає спеціальній конфіскації у підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб, конфіскації у юридичної особи, для забезпечення цивільного позову, стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди, можливої конфіскації майна. Арешт майна скасовується у встановленому цим Кодексом порядку.

Обов'язок уповноваженої службової особи забезпечити схоронність тимчасово вилученого майна в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, визначений частиною четвертою статті 168 КПК України.

Відповідно до статті 174 КПК України арешт майна може бути скасовано повністю чи частково ухвалою слідчого судді під час досудового розслідування

чи суду під час судового провадження за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого, їх захисника чи законного представника, іншого власника або володільця майна, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, якщо вони доведуть, що в подальшому застосуванні цього заходу відпала потреба або арешт накладено необґрунтовано.

За статтею 169 КПК України у разі скасування арешту тимчасово вилучене майно повертається особі, у якої воно було вилучено.

Отже, обов'язок належно зберігати тимчасово вилучене майно та негайно повернути його після скасування ухвали про накладення арешту на майно прямо передбачений чинним законодавством.

Така правова позиція висловлена ВП ВС у постанові від 12.03.2019 у справі № 920/715/17.

За статтею 41 Конституції України кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом.

Статтею 17 Закону України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини" визначено, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та практику суду як джерело права.

Згідно зі статтею 1 Першого протоколу до Конвенції кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів.

При цьому за положеннями статті 13 Конвенції кожен, чиї права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження.

Відповідно до статті 1192 ЦК України з урахуванням обставин справи суд за вибором потерпілого може зобов'язати особу, яка завдала шкоди майну, відшкодувати її в натурі (передати річ такого ж роду і такої ж якості, полагодити пошкоджену річ тощо) або відшкодувати завдані збитки у повному обсязі.

Особою, відповідальною перед потерпілим за шкоду, завдану органами державної влади, їх посадовими та службовими особами, згідно з наведеними положеннями ЦК України, і відповідачем у справі є держава, яка набуває та здійснює свої цивільні права й обов'язки через органи державної влади у межах їхньої компетенції, встановленої законом. Таким органом у цій справі є ГУНП у м. Києві як особа, відповідальна у спірний період за збереження та повернення

тимчасового вилученого майна, та Державного казначейська служба, яка здійснює списання коштів з державного бюджету на підставі рішення суду.

У частині такого висновку суд касаційної інстанції звернувся до правової позиції ВП ВС у справі № 920/715/17.

Правила статей про деліктну відповідальність державних органів та їх посадових осіб мають насамперед застосовуватися у взаємозв'язку з положеннями Конституції України, Конвенції і принципами верховенства права та справедливості, і саме таких зв'язок прослідковується у міркуваннях судів та при застосуванні ними правових норм.

Відповідач 1 не повернув позивачеві вилучене під час обшуку майно, чим завдав йому шкоди.

Ураховуючи викладене, Верховний Суд погодився з висновком суду першої інстанції про те, що визначений законом обов'язок повернути майно не виконано і Державою Україна у спірних правовідносинах не надано жодних гарантій повернення майна, не встановлено строку повернення такого майна, у зв'язку з чим наявні підстави для стягнення з Державного бюджету України заподіяних позивачу збитків.

Скасовуючи рішення суду першої інстанції, апеляційний господарський суд вказав на те, що протоколи є єдиними документами, що підтверджують таку слідчу дію, як вилучення, облік, зберігання та передача речових доказів у кримінальних справах і у них мали міститися відомості про вартість та інші індивідуалізуючі ознаки вилучених у позивача речей матеріального світу.

У цій частині Верховний Суд зауважив, що наявність таких протоколів вилучення майна позивача не була підтверджена під час розгляду справи самим відповідачем 1.

Водночас щодо відсутності протоколів вилучення майна Верховний Суд звернувся до правової позиції у справі № 910/7960/18, яка полягає у тому, що факт нескладання під час обшуку протоколів вилучення товарно-матеріальних цінностей у позивача і є другим елементом цивільно-правової відповідальності.

Детальніше з текстом постанови КГС ВС від 14.09.2021 у справі № 910/14452/20 можна ознайомитися за посиланням https://reestr.court.gov.ua/Review/99860497. Див. також постанови КГС ВС від 20.09.2021 у справі № 910/11141/19, від 27.10.2021 у справі № 910/15601/20, від 09.11.2021 у справі № 920/1236/19, від 10.11.2021 у справі № 910/18735/20, від 23.11.2021 у справі № 910/9761/20, від 07.12.2021 у справі № 905/990/20, від 08.12.2021 у справі № 910/18570/17.

Спеціальні підстави відповідальності за шкоду, завдану органами державної влади, зокрема органами дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури або суду, визначені статтею 1176 ЦК України. Ці підстави характеризуються особливостями суб'єктного складу заподіювачів шкоди, серед яких законодавець виокремлює посадових чи службових осіб органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, органи досудового розслідування, прокуратури або суду, та особливим способом заподіяння шкоди. Сукупність цих умов і є підставою

покладення цивільної відповідальності за завдану шкоду саме на державу. За відсутності підстав для застосування частини першої статті 1176 ЦК України в інших випадках заподіяння шкоди цими органами діють правила частини шостої цієї статті: така шкода відшкодовується на загальних підставах, тобто відповідно до загальних правил про відшкодування шкоди, завданої органами державної влади, їх посадовими та службовими особами (статті 1173, 1174 ЦК України)

КГС ВС розглянув касаційну скаргу ТОВ "Пріоритет Про" на постанову Північного апеляційного господарського суду від 03.06.2021 та рішення Господарського суду міста Києва від 03.12.2020 у справі № 910/13481/19 за позовом ТОВ "Пріоритет Про" до Головного управління Національної поліції Київської області, треті особи, які не заявляють самостійних вимог на стороні відповідача, – Прокуратура Київської області, Державна казначейська служба України, ТОВ "Агропродальянс МК", ТОВ "Сінеус", про стягнення 7 384 027,48 грн шкоди.

ОБСТАВИНИ СПРАВИ

ТОВ "Пріоритет Про" звернулося до Господарського суду міста Києва з позовом до Головного управління Національної поліції Київської області про стягнення завданої неправомірними діями органу досудового розслідування шкоди, а саме: реальних збитків, завданих внаслідок бездіяльності щодо повернення майна, яке було вилучене 19.07.2018 під час проведення обшуку за адресою: вул. Дерев'янка, 18-А, Черкаська обл., м. Умань у розмірі 1 317 365,93 грн; упущеної вигоди – 329 341,48 грн (ринкова націнка 25 %, з якою ТОВ "Пріоритет Про" могло продати зниклу продукцію); упущеної вигоди – 5 737 319 62 грн (розмір потенційного доходу підприємства за період вимушеної зупинки його роботи).

Рішенням Господарського суду міста Києва від 03.12.2020, залишеним без змін постановою Північного апеляційного господарського суду від 03.06.2021, у задоволенні позовних вимог відмовлено.

ОЦІНКА СУДУ

Спеціальні підстави відповідальності за шкоду, завдану органом державної влади, зокрема органами дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури або суду, визначені статтею 1176 ЦК України. Ці підстави характеризуються особливостями суб'єктного складу заподіювачів шкоди, серед яких законодавець виокремлює посадових чи службових осіб органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, органи досудового розслідування, прокуратури або суду, та особливим способом заподіяння шкоди. Сукупність цих умов і є підставою покладення цивільної відповідальності за завдану шкоду саме на державу.

Шкода, завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, розслідування, прокуратури або суду, відшкодовується державою лише у випадках вчинення незаконних дій, вичерпний перелік яких охоплюється частиною першою статті 1176 ЦК України, а саме у випадку незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної

відповідальності, незаконного застосування запобіжного заходу, незаконного затримання, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт.

За відсутності підстав для застосування частини першої статті 1176 ЦК України в інших випадках заподіяння шкоди цими органами діють правила частини шостої цієї статті: така шкода відшкодовується на загальних підставах, тобто відповідно до загальних правил про відшкодування шкоди, завданої органом державної влади, їх посадовими та службовими особами (статті 1173, 1174 ЦК України).

Шкода, завдана фізичній особі незаконними рішеннями, дією чи бездіяльністю посадової особи органу державної влади при здійсненні нею своїх повноважень, відшкодовується на підставі статті 1174 ЦК України.

Статті 1173, 1174 ЦК України є спеціальними і передбачають певні особливості, характерні для розгляду справ про деліктну відповідальність органів державної влади та посадових осіб, які відрізняються від загальних правил деліктної відповідальності.

Так, цими правовими нормами передбачено, що для застосування відповідальності посадових осіб та органів державної влади наявність їх вини не є обов'язковою. Утім, цими нормами не заперечується необхідність наявності інших елементів складу цивільного правопорушення, які є обов'язковими для доказування у спорах про стягнення збитків.

Необхідною підставою для притягнення органу державної влади до відповідальності у вигляді стягнення шкоди є наявність трьох умов: неправомірні дії цього органу, наявність шкоди та причинний зв'язок між неправомірними діями і заподіяною шкодою. Довести наявність цих умов має позивач, який звернувся з позовом про стягнення шкоди на підставі статті 1173 ЦК України.

Дії (бездіяльність) Головного управління Національної поліції Київської області, внаслідок яких (якої) було завдано шкоди, є основним предметом доказування та, відповідно, встановлення у цій справі, оскільки відсутність такого елемента делікту свідчить про відсутність інших складових цієї правової конструкції і самого заподіяння шкоди як юридичного факту, внаслідок якого виникають цивільні права та обов'язки (стаття 11 ЦК України).

Статтею 16 КПК України визначено, що позбавлення або обмеження права власності під час кримінального провадження здійснюється лише на підставі вмотивованого судового рішення, ухваленого в порядку, передбаченому цим Кодексом.

За змістом статті 170 КПК України арештом майна є тимчасове, до скасування у встановленому цим Кодексом порядку, позбавлення за ухвалою слідчого судді або суду права на відчуження, розпорядження та/або користування майном, щодо якого існує сукупність підстав чи розумних підозр вважати, що воно є доказом злочину, підлягає спеціальній конфіскації у підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб, конфіскації у юридичної особи, для забезпечення цивільного позову, стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди, можливої

конфіскації майна. Арешт майна скасовується у встановленому цим Кодексом порядку.

Обов'язок уповноваженої службової особи забезпечити схоронність тимчасово вилученого майна в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, визначений частиною четвертою статті 168 КПК України.

Порядком про реалізацію окремих положень Кримінального процесуального кодексу України, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 19.11.2012 № 1104 (далі – Порядок), визначені правила зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, та схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження.

Пунктом 27 Порядку встановлено, що схоронність тимчасово вилученого майна до повернення майна власнику у зв'язку з припиненням тимчасового вилучення майна або до постановлення слідчим суддею, судом ухвали про накладення арешту на майно забезпечується згідно з пунктами 1–26 цього Порядку.

Згідно зі статтею 174 КПК України арешт майна може бути скасовано повністю чи частково ухвалою слідчого судді під час досудового розслідування чи суду під час судового провадження за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого, їх захисника чи законного представника, іншого власника або володільця майна, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, якщо вони доведуть, що в подальшому застосуванні цього заходу відпала потреба або арешт накладено необґрунтовано.

Згідно зі статтею 169 КПК України у разі скасування арешту тимчасово вилучене майно повертається особі, у якої воно було вилучене.

Отже, обов'язок належно зберігати тимчасово вилучене майно та негайно повернути його після скасування ухвали про накладення арешту на майно прямо передбачений чинним законодавством.

Відповідно до статті 41 Конституції України кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом.

Частинами першою, другою статті 321 ЦК України передбачено, що право власності є непорушним. Ніхто не може бути протиправно позбавлений цього права чи обмежений у його здійсненні.

Особа може бути позбавлена права власності або обмежена у його здійсненні лише у випадках і в порядку, встановлених законом.

Законом України від 17.07.1997 № 475/97 ратифіковано Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 (далі – Конвенція) та Перший протокол до Конвенції, а отже, за статтею 9 Конституції України вони є частиною національного законодавства України.

Згідно зі статтею 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику суду як джерело права.

За статтею 1 Першого протоколу до Конвенції кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів.

При цьому відповідно до положень статті 13 Конвенції кожен, чиї права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження.

Статтею 1192 ЦК України визначено, що урахуванням обставин справи суд за вибором потерпілого може зобов'язати особу, яка завдала шкоди майну, відшкодувати її в натурі (передати річ такого ж роду і такої ж якості, полагодити пошкоджену річ тощо) або відшкодувати завдані збитки у повному обсязі.

Особою, відповідальною перед потерпілим за шкоду, завдану органами державної влади, їх посадовими та службовими особами, відповідно до наведених положень ЦК України та відповідачем у справі є держава, яка набуває і здійснює свої цивільні права та обов'язки через органи державної влади у межах їхньої компетенції, встановленої законом.

Таким органом у цій справі є Головне управління Національної поліції Київської області як особа, відповідальна у спірний період за збереження та повернення тимчасового вилученого майна, та Державна казначейська служба України, яка здійснює списання коштів з державного бюджету на підставі рішення суду.

З огляду на встановлені обставини справи та надану їм оцінку Верховний Суд зауважив, що зазначені у касаційній скарзі доводи не є підставою для скасування ухвалених судових рішень попередніх інстанцій, вони не спростовують висновків судів і, по суті, зводяться до незгоди з наданою оцінкою наявним у матеріалах справи доказам та до необхідності додаткової перевірки доказів, що виходить за межі перегляду справи в суді касаційної інстанції, а суд касаційної інстанції не встановив фундаментальних порушень, допущених судами при розгляді цієї справі.

Детальніше з текстом постанови КГС ВС від 27.10.2021 у справі № 910/13481/19 можна ознайомитися за посиланням https://reestr.court.gov.ua/Review/100956744. Див. також постанови КГС ВС від 24.11.2021 у справі № 917/323/20, від 02.12.2021 у справі № 910/7827/20.

Аналіз положень статей 1166, 1167, 1187, 1188 ЦК України свідчить про встановлення в цивільному праві України змішаної системи деліктів, до якої входить: по-перше, правило генерального делікту, відповідно до якого будь-яка шкода (у тому числі моральна), завдана потерпілому неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала; по-друге, правило

спеціальних деліктів, яке передбачає особливості відшкодування шкоди, завданої у певних спеціально обумовлених у законодавстві випадках (спеціальними суб'єктами, у спеціальний спосіб тощо). Статті 1187, 1188 ЦК України належать до спеціальних деліктів, які передбачають особливості суб'єктного складу відповідальних осіб (коли обов'язок відшкодування шкоди покладається не на безпосереднього заподіювача, а на іншу зазначену в законі особу – власника джерела підвищеної небезпеки) та встановлюють покладення відповідальності за завдання шкоди незалежно від вини заподіювача

КГС ВС розглянув касаційну скаргу ТОВ "Науково-виробнича фірма "Лідвер" на постанову Північного апеляційного господарського суду від 20.05.2021 та рішення Господарського суду Сумської області від 30.11.2020 у справі № 920/343/20 за позовом ПрАТ "УНІКА" до ТОВ "Науково-виробнича фірма "Лідвер" про стягнення 573 225,70 грн.

ОБСТАВИНИ СПРАВИ

ПрАТ "Страхова компанія "УНІКА" звернулося до Господарського суду Сумської області з позовом до ТОВ "Науково-виробнича фірма "Лідвер" про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок ДТП в розмірі 573 552,70 грн.

Рішенням Господарського суду Сумської області від 30.11.2020, залишеним без змін постановою Північного апеляційного господарського суду від 20.05.2021, позов задоволено повністю.

ОЦІНКА СУДУ

Спірні правовідносини є деліктним зобов'язанням, стосуються відшкодування роботодавцем шкоди, завданої його працівником під час виконання ним трудових обов'язків внаслідок ДТП, та регулюються положеннями статей 1166, 1187, 1188, 1172 ЦК України.

За загальним правилом частини другої статті 1187 ЦК України шкода, завдана джерелом підвищеної небезпеки, відшкодовується власником (володільцем) цього джерела.

Згідно із частиною першої статті 1172 ЦК України юридична або фізична особа відшкодовує шкоду, завдану їхнім працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків.

З аналізу змісту глави 82 ЦК України убачається, що законодавець розрізняє поняття "особа, яка завдала шкоду" та "особа, яка відповідає за шкоду".

Аналіз положень статей 1166, 1167, 1187, 1188 ЦК України свідчить про встановлення у цивільному праві України змішаної системи деліктів, до якої входить: по-перше, правило генерального делікту, відповідно до якого будь-яка шкода (у тому числі моральна), завдана потерпілому неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала; по-друге, правило спеціальних деліктів, яке передбачає особливості відшкодування шкоди, завданої у певних спеціально обумовлених у законодавстві випадках (спеціальними суб'єктами, у спеціальний спосіб тощо).

Правило генерального делікту закріплено в статті 1166 ЦК України стосовно майнової шкоди та в статті 1167 ЦК України стосовно моральної шкоди.

Умовами застосування цих норм є завдання шкоди (майнової, моральної) неправомірними рішеннями, діями або бездіяльністю, наявність причинного зв'язку між цими діями (бездіяльністю) і шкодою, вина заподіювача. За правилом генерального делікту відповідальність за завдання шкоди покладається на особу, яка цю шкоду завдала, тобто на безпосереднього заподіювача.

Статті 1187, 1188 ЦК України належать до спеціальних деліктів, які передбачають особливості суб'єктного складу відповідальних осіб (коли обов'язок відшкодування шкоди покладається не на безпосереднього заподіювача, а на іншу зазначену в законі особу – власника джерела підвищеної небезпеки) та встановлюють покладення відповідальності за завдання шкоди незалежно від вини заподіювача.

Так, стаття 1187 ЦК України встановлює особливого суб'єкта, відповідального за завдання шкоди джерелом підвищеної небезпеки. Відповідно до частини другої цієї статті таким суб'єктом є особа, яка на відповідній правовій підставі (право власності, інше речове право, договір підряду, оренди тощо) володіє транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, використання, зберігання або утримання якого створює підвищену небезпеку.

Статтею 397 ЦК України передбачено, що володільцем чужого майна є особа, яка фактично тримає його у себе. Фактичне володіння майном вважається правомірним, якщо інше не випливає із закону або не встановлено рішенням суду.

Не є таким суб'єктом і не несе відповідальності перед потерпілим за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки, особа, яка керує транспортним засобом у зв'язку з виконанням своїх трудових (службових) обов'язків на підставі трудового договору (контракту) з особою, яка на відповідній правовій підставі (право власності, інше речове право, договір підряду, оренди тощо) володіє транспортним засобом (частина перша статті 1172 ЦК України).

Положення частини першої статті 1188 ЦК України про застосування принципу вини у разі завдання шкоди внаслідок взаємодії джерел підвищеної небезпеки не скасовує попереднього правила про відповідальність саме власника (володільця) джерела підвищеної небезпеки (частина друга статті 1187 ЦК України).

У такому випадку обов'язок із відшкодування шкоди покладається на того власника (володільця) джерела підвищеної небезпеки, з вини водія якого завдана шкода, а не безпосередньо на винного водія.

Зазначений правовий висновок викладено в постанові ВСУ від 06.11.2013 у справі (провадження) № 6-108цс13.

Судами попередніх інстанцій встановлено такі обставини:

– факт належності відповідачу транспортного засобу в заявах визнається, а тому є таким, що встановлений судом. Крім того, належність відповідачу транспортного засобу підтверджується ухвалою Лубенського міськрайонного суду Полтавської області від 08.05.2019 у справі № 539/1370/19, якою також було встановлено, що третя особа – ОСОБА_1 працює у відповідача на посаді водія.

Зазначені обставини сторонами не спростовані, тому факт того, що третя особа на момент вчинення ДТП перебувала у трудових відносинах з відповідачем і керувала транспортним засобом у зв'язку з виконанням своїх трудових обов'язків, є таким, що встановлений судом;

– в ухвалі Лубенського міськрайонного суду Полтавської області від 08.05.2019 у справі № 539/1370/19 зазначено, що ДТП сталася внаслідок порушення ОСОБА_1 Правил дорожнього руху України. З посиланням на приписи статті 76 ГПК України суд зауважив, що зазначена ухвала суду є належним доказом, яким встановлена вина ОСОБА_1 у вчиненні цього ДТП. Поряд з цим відповідачем до матеріалів справи було надано висновок експерта, згідно з яким, як зазначав відповідач, встановлено вину обох водіїв: як вину працівника відповідача – ОСОБА_1, так і вину водія Audi A 3 – ОСОБА_2. Водночас судами встановлено, що в ухвалі Лубенського міськрайонного суду Полтавської області від 08.05.2019 у справі № 539/1370/19 не зазначено, що ОСОБА_2 порушила Правила дорожнього руху України. Судами не прийнято висновок експерта як доказ вини водія ОСОБА_2 у вчиненні ДТП, оскільки його підготовлено не для подання до суду в цій справі. При цьому зазначення у висновку, що ОСОБА_2 могла уникнути зіткнення, не доводить факту її вини у ДТП, оскільки вина – правове питання, а предметом висновку експерта не можуть бути питання права (стаття 98 ГПК України). У цьому випадку матеріали справи не містять належних та допустимих доказів вини ОСОБА_2 у вчиненні ДТП, а позивачем належними та допустимими доказами доведена вина саме працівника відповідача, а тому відсутні підстави для призначення експертизи з ініціативи суду для визначення ступеня вини;

– з дослідницької частини висновку експерта судом апеляційної інстанції встановлено, що автомобіль МАН F2000 під керуванням водія відповідача виїхав на перехрестя за 14,33 секунди до моменту зіткнення, в момент виїзду автомобіль Audi A3 знаходився на відстані 350,8 (349,3) метрів, зупинний шлях в умовах місця пригоди становить 78,4 (74,8) метрів, тому автомобіль мав технічну можливість зупинитися, а реальний гальмівний шлях автомобіля Audi A3 становив 30 метрів. Однак ДТП сталося у зимовий час (19.12.2018) у темну пору доби (20 год 40 хв), а водій автомобіля Audi A3 ОСОБА_2 при русі використовував ближнє світло фар, щоб не засліпити водіїв, які рухалися у зустрічному напрямку, що вочевидь впливає на відстань виявлення небезпеки для руху та можливість своєчасного вжиття заходів реагування. Проте ці обставини не були враховані експертом при проведенні досліджень.

Отже, судами попередніх інстанцій з'ясовано, що протиправна поведінка ОСОБА_1 (порушення нею вимог пунктів 10.1, 16.11 Павил дорожнього руху України) встановлена ухвалою Лубенського міськрайонного суду від 08.05.2019 у справі №539/1370/18, якою також встановлено вину зазначеної особи у вчиненні ДТП. Вина нею була повністю визнана. ОСОБА_1 перебувала у трудових відносинах з відповідачем і керувала транспортним засобом у зв'язку з виконанням своїх трудових обов'язків. Цивільно-правова відповідальність водія була застрахована у позивача, який здійснив страхове відшкодування. Матеріалами справи

підтверджується, що внаслідок протиправної поведінки ОСОБА_1 була завдана шкода застрахованому позивачем транспортному засобу, а між шкодою і протиправною поведінкою існує прямий причинний зв'язок. Тож, в діях ОСОБА_1 наявний повний склад цивільного правопорушення.

Суди погодилися з доводами позивача, що з урахуванням статей 1187, 1172 ЦК України належним відповідачем є законний володілець джерела підвищеної небезпеки – роботодавець, а тому шкода, завдана внаслідок ДТП з вини водія, що на відповідній правовій підставі керував автомобілем, який перебував у володінні роботодавця, відшкодовується саме володільцем цього джерела підвищеної небезпеки, а не безпосередньо винним водієм.

З огляду на встановлені судами обставини Верховний Суд погодився з їх висновком, що відповідач як володілець транспортного засобу, водія якого визнано винним у ДТП, відповідно до статей 1172, 1187, 1188, 1194 ЦК України зобов'язаний відшкодувати позивачу різницю між фактичним розміром шкоди і страховою виплатою, а тому позовні вимоги є доведеними, обґрунтованими і підлягають задоволенню в повному обсязі.

Детальніше з текстом постанови КГС ВС від 01.11.2021 у справі № 920/343/20 можна ознайомитися за посиланням https://reestr.court.gov.ua/Review/101099937. Див. також постанову КГС ВС від 06.12.2021 у справі № 910/841/20.

Огляд практики розгляду Верховним Судом справ у спорах щодо недоговірних зобов'язань, якщо такі рішення ухвалені у спорах, віднесених до юрисдикції господарських судів. Рішення, внесені до ЄДРСР, за вересень – грудень 2021 року / упоряд. управління забезпечення роботи судової палати для розгляду справ про банкрутство КГС ВС. Київ, 2022. 45 с.

Застереження: видання містить короткий огляд деяких судових рішень. У кожному з них викладено лише основний висновок щодо правового питання, яке виникло у справі. Для правильного розуміння висловленої в судовому рішенні правової позиції необхідно ознайомитися з його повним текстом, розміщеним у Єдиному державному реєстрі судових рішень.

Стежте за нами онлайн

fb.com/supremecourt.ua

t.me/supremecourtua

@supremecourt_ua